

Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da Übey b. Ka'b Kıraati

The Qirā'at of Ubayy b. Ka'b in Te'vîlâtü'l-Qur'ân

Gülhan MADEN

Dr. Öğr. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Ankara, Türkiye
Lecturer Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Islamic Sciences, Ankara, Ankara,
Türkiye
gulhan.maden@hbv.edu.tr, orcid.org/0000-0003-3545-5374
<https://ror.org/05mskc574>

Makale Bilgisi / Article Information	
Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:	16 Kasım 2023 / 16 November 2023
Kabul Tarihi / Date Accepted:	21 Aralık 2023 / 21 December 2023
Yayın Tarihi / Date Published:	25 Ocak 2024 / 25 January 2024
Yayın Sezonu / Pub Date Season:	Ocak 2024 / January 2024
Cilt / Volume: 10, Sayı / Issue: 1, Sayfa / Pages: 52-84.	

Atıf: Maden, Gülhan. "Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da Übey b. Ka'b Kıraati". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 10/1 (Ocak 2024), 52-84. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10530654>

Cite as: Maden, Gülhan.. "The Qirā'at of Ubayy b. Ka'b in Te'vîlâtü'l-Qur'ân". *İhya International of Islamic Studies* 10/1 (January 2024), 52-84. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10530654>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Gülhan MADEN**).

Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da Übey b. Ka'b Kıraati

Öz

Hemen hemen bütün İslam ulemasına göre Kur'an'ın manası kadar lafzı da Allah'a aittir. Buna rağmen Kur'an'daki bazı kelimelerin niçin farklı şekilde okunduğu, diğer bir deyişle kıraatlerin nasıl ortaya çıktığı konusu tartışmalıdır. Yine büyük çoğunluğa göre en azından mütevâtir kıraatlerin tamamının kaynağı ilahidir. Hz. Peygamber, çeşitli sebep ve vesilelerle Kur'an'daki bazı kelimeleri farklı okumuş ve değişik sahabesine farklı şekilde okutmuştur. Sahabe de Hz. Peygamber'den telakki ettiği bu kıraatleri çoğunlukla sözlü olarak bir sonraki tabaka olan tâbiûna aktarmıştır. Ayrıca şahsî mushafı olan bazı sahabe de kendi nüshasını o kıraate uygun olarak kaydetmiştir. Şahsî mushafı olan sahabilerden biri de Übey b. Ka'b'dir (ö. 33/654). Bizzat Hz. Peygamber tarafından "Kur'an'ı en iyi okuyan sahabi" olarak taltif edilmesi, vahiy kâtipleri arasında yer alması, Kur'an'ın cem'i ve istinsahı komisyonlarında bulunması ve ashab arasında Kur'an deyince ilk akla gelen isimlerden biri olması, onu kıraat ilmi açısından önemli kılan hususiyetlerden sadece birkaçıdır. Ayrıca yedi mütevâtir kıraat imamından altısının kıraatinin muttasıl bir senetle Übey b. Ka'b'a dayanması da onun bu sahadaki değerini gözler önüne sermektedir. Bu makalede dirayet tefsirinin öncü isimlerinden biri kabul edilen İmam Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) *Te'vîlâtü'l-Çur'ân* isimli eserinde yer alan Übey b. Ka'b'a ait kıraatler incelenmektedir. Böylece hem Übey'e ait kıraatlerin şekilsel açıdan yaygın kıraatlerden ne tür farklılıklar arz ettiği ortaya konmakta hem de Mâtürîdî'nin ilgili kıraate verdiği değer ve onu nakletme amaçları tespit edilmektedir. Bunun için önce eserdeki ilgili kıraatler tarama usulüyle tespit edilmiş, ardından biçimsel ve amaçsal olarak tasnif edilerek konu tanzim edilmiştir. Mâtürîdî, Übey kıraatine kimi zaman şüpheyle yaklaşmakla birlikte onun bu kıraati hiç eleştirmedeği görülmüştür. Ona ait bütün kıraatleri nakletmediği de tespit edilmiştir. Onun ilgili kıraate yer vermesinde; ayetin daha iyi anlaşılması ya da manasının zenginleştirilmesi ve ayetin farklı okunuşunun kayıt altına alınması şeklinde iki ana gayenin yattığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kıraat, Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Çur'ân, Übey b. Ka'b.

The Qirā'at of Ubayy b. Ka'b in Te'vîlâtü'l-Qur'ân

Abstract

According to almost all Islamic scholars, the words of the Qur'an belong to Allah as much as its meaning. Nevertheless, the question of why some words in the Qur'an are recited differently, in other words, how the qirā'ats came into existence, is controversial. Again, according to the vast majority, the source of at least all the mutawâtir qirā'at is divine. The Prophet read some words in the Qur'an differently for various reasons and occasions and had his Companions read them differently. The Companions, in turn, transmitted these qirā'ats, which they received from the Prophet, mostly orally to the next layer of the tâbiûn. In addition, some of the Companions who had a personal mushaf recorded their own copy in accordance with that qirā'at. One of the Companions who had a personal

mushaf was Ubayy b. Ka‘b. The fact that he was praised by the Prophet himself as "the Companion who recited the Qur'an the best", that he was among the scribes of revelation, that he took part in the commissions for the collection and copying of the Qur'an, and that he was one of the first names that came to mind when the Qur'an was mentioned among the Companions are just a few of the characteristics that make him important in terms of the science of qirā‘at. In addition, the fact that six of the seven mutawātir Qirā‘ah imams rely on Ubayy b. Ka‘b for their Qirā‘ah with a muttaqiliyyah script reveals his value in this field. This article analyzes the Qirā‘at of Ubayy b. Ka‘b in the work of Imam Māturidī (d. 333/944), one of the pioneers of the tafsir of direct exegesis, titled Ta‘wilātu al-Ḳur‘ān. In this way, both the formal differences of Ubayy's qirā‘at from the common qirā‘at are revealed and the value Māturidī attaches to the relevant qirā‘at and the purposes of its transmission are determined. For this purpose, the relevant qirā‘ats in the work were first identified through the scanning method, and then the subject was organized by classifying them formally and purposively. It has been observed that al-Māturidī never criticized the qirā‘at of Ubayy, although he was sometimes skeptical of it. It has been determined that he did not have the problem of transmitting all of his qirā‘at. It has been observed that his inclusion of the relevant qirā‘at has two main purposes: firstly, to better understand the verse as an exegetical material or to enrich its meaning; and secondly, to record different readings of the verse.

Keywords: Tafsir, Qirā‘at, Māturidī, Ta‘wilātu al-Ḳur‘ān, Ubay b. Ka‘b.

Extended Abstract

During the Prophet's lifetime, different recitations of some Qur'anic verses emerged among the Companions, and some prominent Companions found this situation strange and felt the need to ask the Prophet. Thereupon, the Messenger of Allah declared that the Qur'an had been revealed in seven letters, including these different recitations, and that whichever of them was easier to recite could be recited. It is clear from the related hadiths that the differences in recitation among the Companions were caused by the Prophet himself reciting the Qur'an in different ways. In this way, the Companions, who recited some verses in different ways, had their students, the tābi‘în, recite them in the same way. Thus, these different readings were transmitted from mouth to mouth and from generation to generation. The Companions and tābi‘ūn who went to the newly conquered centers taught the style they had learned, and there were different qirā‘at scholars who were trusted in each region. These scholars, who lived at the end of the first century and mostly in the second century of the Hijri and devoted themselves to the science of qirā‘at, later came to be known as qirā‘at scholars and different recitations were attributed to them. During the process of the compilation of Islamic sciences, these different recitations began to be recorded in the tafsir and Qirā‘ah literature. Imam Māturidī, who is considered one of the founding exegetes of the classical period dirayat tafsir, also includes the differences of qirā‘at, especially the recitations of the Companions, in his work titled Te‘wilātu al-Ḳur‘ān. His general attitude towards the qirā‘at is to reconcile different qirā‘at rather than preferring one over the other. Because according to his understanding of qirā‘at, words of Allah were revealed in such a way that it contains all the different qirā‘ats, and this is one of the evidences of the miraculous nature of the Qur'an. In this way, Allah has brought together many meanings in one verse. Therefore, it can be seen that he did not make any evaluation between the Qur'anic traditions such as Mutawātir or shâz. He only uses definitions such as al-qirā‘at al-amma or al-qirā‘at al-zāhirah for the common qirā‘at. Sometimes a point that is obscure

in a verse may be clarified by another qirā'at. Therefore, it is not correct to make a preference between the qiraat, provided that it is authentic. One of the most common qirā'at he includes is the version belonging to Ubayy b. Ka'b. He is recognized as Sayyid al-qurrā', Sayyid al-ensār, and Sayyid al-muslimīn, is an important figure among the Qur'ānic Companions who constitute the first stratum in the science of qirā'at. He was one of the first Companions to come to mind when it comes to the Qur'an and Qirā'ah with his qualities such as receiving his Qirā'ah from the Prophet himself, being a scribe of revelation, having a personal muṣḥḥafa, knowing the entire Qur'an by heart, being assigned to teach the Qur'an to various Companions while the Prophet was still alive, taking part in the committees for both the collection and the printing of the Qur'an, and being placed in front of the Companions as the imam of tarawih during the time of 'Umar. In particular, the Prophet's mention of him as the best Qur'an reciter among his ummah is like a confirmation of Ubayy b. Ka'b's superiority in this field. Therefore, both the scholars who wrote in the field of qirā'at and the commentators who utilized Qiraat in the exegesis of the verses definitely included Ubayy b. Ka'b in their works. Arthur Jeffery, who collected Ubayy's qiraat, identified 961 different readings of his verses. Māturīdī cites 68 of them in his commentary, which corresponds to about 7% of Ubayy's qirā'at. This shows that he did not aim to convey all of them, but was selective and acted with a certain purpose. In addition, the number of Ubayy's qiyas that are not included in the relevant study but are included in Māturīdī's tafsīr or differ from it is more than forty. This shows that al-Ta'wîlâtu al-Ḳur'ān is an important source that should not be ignored for the science of qirā'at since it contains references from the works of qirā'at that existed at the time of al-Māturīdī but have not survived to the present day. While narrating Ubayy's qirā'at, the commentator mostly used the term "letter" with phrases such as *في حرف أبي* and rarely used the terms "Ubayy's qirā'at" or "mushaf". Most of the Quraysh of Ubayy in the work are also attributed to other Qurra Companions. Ibn Mas'ūd is the Qurra companion whose name is mentioned the most along with Ubayy. This shows that Ibn Mas'ūd had the most similar mushaf to Ubayy's mushaf among the Companions. Most of the qirā'at of Ubayy in the work are in the form of word changes or additions. The differences in the form of word changes mostly consist of synonyms, and sometimes words with similar meanings are used. At times, it is observed that the qirā'at of Ubayy consists of exegetical explanations. In addition to these, there are also differences in reading that occur in the form of a change in the letter, letter, preposition, pronoun or verb. These do not lead to significant changes in the meaning of the common reading. Only a few recitations have been identified that significantly affect the meaning. However, again, they are not of such a nature as to produce a meaning contrary to the spirit of the Qur'an. It should also be noted that al-Māturīdī, who has been observed to criticize some qirā'ats, albeit in small numbers, has no such criticism or negative attitude towards the Ubayy's qirā'ats. Rather, he includes this qirā'at in order to strengthen an interpretation of the verse. It is also observed that this interpretation is sometimes his own. Apart from this, he also included the qirā'at of Ubayy to point out the different reading of the verse and the richness of meaning it causes, to explain a jurisprudential issue, and to remove the ambiguity in the verse. In a significant number of these, he does not include any commentary at all, and sometimes he briefly explains the qirā'at. Sometimes he discusses the related qirā'at in depth. Again, in some of them, it is seen that he enumerates the other Qirā'ah related to the verse. In short, Imam al-Māturīdī values the qirā'at of Ubayy b. Ka'b and uses his recitation as an exegetical material for the correct understanding of the verses.

Giriş

“K-r-e” kökünden mastar olan “kıraat” kelimesi sözlükte toplayıp bir araya getirme, birbirine katma, okuma anlamlarına gelmektedir.¹ Terim olarak ise ilk dönemlerden itibaren, “Kur’an kelimeleriyle ilgili Hz. Peygamber’den nakledilen farklı okuyuş şekilleri” anlamında kullanılmıştır.² Hz. Peygamber, Kur’an’a dair bu farklı okuyuş biçimlerini çeşitli sahabesine öğretmiş, onlar da kendi talebeleri olan tâbiûna bunları aktarmışlardır. Bu şekilde nesilden nesle aktarılan okuyuş farklılıkları için zamanla bir ilim dalı ortaya çıkmıştır ki bu ilme “kıraat ilmi” adı verilmiştir.³ Bu ilmin önde gelen isimlerinden biri olan İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429) kıraati şu şekilde tanımlamıştır: “Kıraat, Kur’an kelimelerinin nasıl okunacağını ve bunlarla ilgili okuyuş farklılıklarını ravilerine nispet etmek suretiyle bilmektir.”⁴

Hz. Peygamber, henüz Mushaf haline gelmemiş olan Kur’an’ı sahabesinin hem daha kolay ezberlemesini sağlamak hem de ondaki hakikatlere daha çabuk ulaşılmasını temin etmek gayesiyle *yedi harfe*⁵ müsaade etmiş,⁶ ancak ilahi kelam iki kapak arasında toplandıktan sonra gerek bu ruhsata lüzum kalmaması gerekse Müslümanlar arasında ihtilaflara yol açması nedeniyle sahabe icmasıyla yedi harf uygulamasına son verilmiştir.⁷

Farklı kıraatlerin teşekkülünde asıl etken, Hz. Peygamber’in yedi harfe müsaade etmesi olmakla birlikte, bunda başka etkenlerden söz etmek de mümkündür. Bütün bu etkenleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- Hz. Peygamber’in, (yedi harf kapsamında) farklı lehçelere sahip Müslümanlara, bazı kelimeleri eş anlamlılarıyla veya farklı telaffuz şekilleriyle okumalarına izin vermesi.

¹ Bkz. Muhammed b. Mükrim Cemaleddin İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Beirut: Dâru Sâdır, 1414), “k-r-e”, 1/130.

² Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Buğa (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr-Dâru Yemâme, 1414/1993), 4/1909, (Fedâilü’l-Kur’ân, 5); Ebu’l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, *es-Sâhîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Kahire: Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî, 1374/1955), 1/560, (Salâtü’l-Müsâfirîn, 48).

³ İsmail Karaçam, *Kur’ân İlmînin Kur’ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtîr Kıraatlerin Yorum Farklılıklarına Etkisi*, (İstanbul: MÜİFVY, 1996), 73; Abdurrahman Çetin, *Kur’ân-ı Kerim’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 211-212; Murat Akkuş - Abdülislam Fıtyan, “Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed İbnü’l-Cezerî’nin “Urcûze fî Vakfî Hamza” Adlı Risâlesi ve Tahlili”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Nisan/April 2021), 323; Şuayip Karataş, *İmam Ya’kûb Kıraatinin Özellikleri ve Delilleri*, (Ankara: Sonçağ Akademi Yay., 2021), 9.

⁴ Şemseddin Ebu’l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü’l-Cezerî, *Müncidü’l-mukrîin ve mürşidü’l-tâlibîn*, (Beirut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1420/1999), 9.

⁵ Hz. Peygamber, çeşitli sebep ve vesilelerle Kur’an’daki bazı kelimeleri farklı okumuş ve değişik sahabesine farklı şekilde okutmuştur. Sahih kabul edilen hadis kaynaklarında yer alan ve bazılarında göre tevâtür derecesine ulaşmış birtakım rivayetlerde Kur’an’ın yedi harf üzere indiğinden söz edilmektedir. Ancak ilgili hadislerde söz konusu edilen “yedi harf”ten kastın ne olduğu tam olarak bilinmemektedir. Bu konuda, tefsir usulü ve kıraat alanında yazılmış eserlerde, yirmiden fazla ihtimalden söz edildiği görülür. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Mekî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an meâni’l-kurâat*, thk. Abdülfettah İsmail Şelebî (Kahire: Dâru Nehda, ts.), 71-79; Ebû Şâme, *el-Mürşidü’l-vecîz*, 1/91-128; Ebû Abdillâh Bedreddin Muhammed b. Abdullâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, 1376/1957), 1/212-226; Celâleddin es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân*, (Beirut: Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekâfiyye, 1416/1996), 1/130-139.

⁶ Bkz. Buhârî, *Sahîh*, IV/1909, (Fedâilü’l-Kur’ân, 5/4705-4706); Müslim, *Sahîh*, I/560-562, (Salâtü’l-Müsâfirîn, 48/818-821); Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Kahire: Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975), 5/193-194, (Kurâat, 43/2943-2944); Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünen* (Kahire: el-Mektebetü’t-Ticâriyyetü’l-Kübrâ, 1348/1930), 2/150-154, (İftitâh, 37/936-941); Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvut-Muhammed Kâmil Karabelli (Beirut: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 1430/2009), 2/600-602, (Fadâilü’l-Kur’ân, 9/1475-1478).

⁷ Ebû Şâme Şihâbüddîn Abdurrahman b. İsmail, *el-Mürşidü’l-vecîz ilâ ulûmin tetealleku bi’l-kitâbi’l-azîz*, thk. Tayyar Altıkulaç (Beirut: Dâru Sâdır, 1395/1975), 1/89.

- 2- Bazı sahâbenin, kendi şahsi Mushaflarına tefsir kabilinden birtakım açıklamalar ilave etmesi.
- 3- Osman Mushaflarının noktasız ve harekesiz olması hasebiyle bazı kelimelerin farklı okunuşlara muhtemel olması.⁸

Bunların ilk ikisinden kaynaklanan okunuş şekillerinin büyük bir bölümü, Osman mushafları sayesinde engellenmiştir. Ancak Osman mushaflarında nokta ve hareke olmaması sebebiyle bazı okunuş farklılıkları devam etmiştir. Bunların, Kur'an'ın tamamına oranla çok da fazla yekûn tutmadığı söylenebilir. Şöyle ki: Kur'an'da yer alan toplam kelime sayısı 86.872'dir.⁹ On kıraat imamının ihtilaf ettiği kelime sayısı ise 1974'tür.¹⁰ Buna göre sahih kabul edilen kıraat farklılıklarının, yani on kıraat imamının ihtilaf ettiği kelimelerin Kur'an'ın sadece yüzde 2.2'sine tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Dahası bu farklılıkların Kur'an'ın temel hükümlerinde bir ihtilafa yol açmadığı, bilakis onun mana zenginliğinin artmasına katkı sağladığı görülmektedir.

İlk dönemlerden itibaren tefsir eserlerinde ayetlerdeki farklı okunuşlar ele alınmış, onların manaya katkısı ve etkisi üzerinde durulmuştur. Büyük bir kelam âlimi olmasının yanı sıra önemli bir müfessir olan İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) de tefsire dair kaleme aldığı *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* isimli eserinde kıraat farklılıklarına atıflarda bulunmuş, ayetin doğru anlaşılmasına katkı sağlayacağını düşündüğü okuyuşlara değinmiştir.

Mâtürîdî'nin kıraatlere atfettiği değer üzerine çeşitli akademik çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan bir kısmı yüksek lisans ve doktora tezi,¹¹ diğer bir kısmı ise araştırma makalesi olarak ortaya konmuştur.¹² Onun tefsirinde yer verdiği sahabe okuyuşlarından bazılarının da müstakil olarak incelendiği görülmektedir.¹³ Ancak bunlar arasında Übey b. Ka'b kıraatinin çalışılmadığı tespit edilmiştir. Bu makale, ilgili bilimsel boşluğu doldurmak amacıyla kaleme alınmıştır.

⁸ Konu hakkında geniş bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Halis Albayrak, "Kıraat Sorunu", *Dini Araştırmalar*, 4/11 (Eylül-Aralık 2001), 26-28.

⁹ Muhammed Khyzer Bin Dost-Munir Ahmed, "Kur'an-ı Kerim'in İstatistiksel Görünümü ve Mekkî-Medenî Süreler Arasındaki Simetri", çev. Mustafa Şentürk, *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4/1 (2009), 30. Kur'an'daki kelimelerin sayısı ile ilgili klasik kaynaklarda da bazı rakamlar verilmiştir. Ancak günümüz imkânlarının daha sağlam veriler sunacağını düşünerek biz son dönem çalışmalarını esas almayı tercih ettik. Nitekim Celâleddin es-Süyûtî Kur'an kelimelerinin sayısı ile ilgili olarak 77.934, 77.437 ve 77.277 rakamlarını vermekte, bu konudaki ihtilafı kelimelerin; hakikat, mecaz, lafız ve yazı şekline bağlamaktadır. Bkz. Süyûtî, *el-İtkân*, 1/190.

¹⁰ Arif Güneş, *Kur'an-ı Kerim'in Okunmasında Harf-Kıraat-Yazı Kavramı ve İlişkileri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992), 39.

¹¹ Bu çalışmalara örnek olarak bkz. Aitmyrza Satybaldiev, *Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ında Kıraat* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2019); Bilal Göktepe, *Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi Üzerine Bir Mukayese (Te'vîlât ve Keşşâf Örneği)* (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Zülal Bala, *Übey b. Ka'b ve Kıraat İlmindeki Yeri* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Abdülkadir Karakuş, *Übey b. Ka'b, İlmi Şahsiyeti, Kıraati ve Tefsirdeki Metodu* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999); Durak Pusmaz, *Übey İbn Ka'b ve Tefsirdeki Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992).

¹² Bu çalışmalara örnek olarak bkz. Nesrişah Saylan, "Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinde Kıraatlere Yaklaşımının İncelenmesi", *Diyanet İlmî Dergi* [Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı] 55/3 (2019), 863-891; Mustafa Sağlam, "Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da Kıraat Farklılıkları ve Yorum Etkisi", *UMDE: Dini Tetkikler Dergisi* 3/2 (2020), 223-245; Üsâme Abdülvehhâb Hamd el-Hayyânî, "el-Kırââtü'l-Kur'âniyye fî Tefsîri Te'vîlâtü Ehli's-Sünne li'l-İmâm Ebî Mansûr el-Mâtürîdî", *Mecelletü'd-Dirâsâti't-Terbevîyye ve'l-İlmiyye* 3/11 (Nisan 2018), 93-117.

¹³ Bu çalışmalara örnek olarak bkz. Nesrişah Saylan, "Hz. Hafsa'ya Nispet Edilen Kıraat Vecihlerinin Mâtürîdî Tefsiri Bağlamında İncelenmesi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/1 (2020), 397-420; Aitmyrza Satybaldiev, "Mâtürîdî'nin İbn Mes'ûd Kıraatine Yaklaşımı", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 14 (Aralık 2020), 103-122.

Bu çalışmada önce Übey b. Ka'b'ın (ö. 33/654) kıraat ilmindeki yeri hakkında kısaca bilgi verilmekte; ardından Mâtürîdî'nin genel olarak kıraatlere bakışı ele alınmakta; sonra da Übey kıraatinin eserdeki biçimsel yönü ve Mâtürîdî'nin, ayetleri tevil ederken bu kıraatten nasıl yararlandığı üzerinde durulmaktadır. Böylece ilk dirayet tefsiri müelliflerinden biri olarak kabul edilen Mâtürîdî'nin Übey b. Ka'b kıraatine yaklaşımı ve tefsir-kıraat ilişkisi bağlamında ilgili kıraate atfettiği değer ortaya konulmuş olmaktadır. *Te'vîlâtü'l-Şur'ân*'da yer alan bütün Übey kıraatlerini detaylıca ele almak çalışmanın sınırlarını zorlayacağı için bunlara, eserde ele alınış biçimleri ve amaçları göz önünde bulundurularak makalenin ek kısmında tablo şeklinde yer verilmiştir.

1. Übey b. Ka'b'ın Kıraat İlmindeki Yeri

Übey b. Ka'b, ensarın önde gelen isimlerinden biri olup Medine'deki Hazrec kabilesinin Neccaroğulları ailesine mensuptur. Onun, ikinci Akabe biatına katılanlar arasında olduğu bilgisinden hareketle¹⁴ bu biatın gerçekleştiği 622 yılı içinde İslam'ı kabul ettiğini söylemek mümkündür. O, İslam ile şereflendikten sonra kendisini bu dine ve onun kutsal kitabına adanmış, vahyi yazarak, ezberleyerek, bizzat Hz. Peygamber'e arz ederek ve diğer Müslümanlara öğretmek hayatını Kur'an'a hizmetle geçirmiştir. Onun ne zaman vefat ettiğiyle ilgili kaynaklarda farklı bilgiler yer almakla birlikte genellikle Hz. Osman'ın hilafetinin sonlarına doğru Medine'de vefat ettiği kabul edilmektedir.¹⁵

Hiz. Peygamber'in "Kur'an'ı şu dört kişiden öğrenin."¹⁶ dedikten sonra adını zikrettiği sahabeler arasında yer alan Übey b. Ka'b, Resûlullah tarafından çeşitli iltifatlara mazhar olmuştur. Nitekim bir keresinde Hz. Peygamber ona "Allah Beyyine suresini sana okumamı emretti." dediğinde "Allah benim adımı mı andı?" diye sormuş, "Evet" cevabını alınca gözyaşlarına hâkim olamamıştır.¹⁷ Bir başka hadiste Efendimiz, ümmeti içinde Kur'an'ı en iyi okuyanın Übey b. Ka'b olduğunu bildirmiştir.¹⁸ Yine Übey'in Hz. Peygamber hayattayken Kur'an'ı cem eden dört sahabiden biri olarak kayıtlara geçmesi¹⁹ ve henüz Hz. Peygamber hayattayken yeni Müslüman olanlara Kur'an öğretmekle görevlendirilmesi²⁰ de onun bu konudaki üstünlüğünün göstergeleridir. Vahiy kâtipleri ve kurrâ sahabeler arasında da zikri geçen Übey b. Ka'b,²¹ hem Hz. Ebubekir zamanındaki Kur'an'ın cem edilmiş haline getirilmesi hem de Hz. Osman zamanındaki Kur'an'ın çoğaltılması komisyonunda yer almıştır.²² Kur'an'ın cem'i esnasında Zeyd b. Sâbit'e yardım eden Hz. Ömer'in, Übey b. Ka'b'ı

¹⁴ Muhammed İbn Sa'd b. Menî' ez-Zühri, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001), 3/462; Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud-Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 8 cilt, 1/181.

¹⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/181-182.

¹⁶ İlgili hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, 3/1372, (Fedâilü's-Sahâbe,26); Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 95.

¹⁷ Bkz. Buhârî, *Sahîh*, 3/1385, (Fedâilü's-Sahâbe, 46).

¹⁸ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut-Adil Mürşid vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 21/406 (13.990); İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.), 1/55, (154); Tirmizî, *Sünen*, 5/665, (3791); Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Fedâilü's-sahâbe*, (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405), 41, (138).

¹⁹ Bkz. Buhârî, *Sahîh*, 3/1386 (Fedâilü's-Sahâbe, 47); Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 92,94; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/241.

²⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, 7/63.

²¹ Bkz. Şemseddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ' (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/6; Muhammed Abdülazîm ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevvez Ahmed Zümerli (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1417/1996), 1/338.

²² Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-vecîz*, 1/65.

çağırması ve onun beraberinde, daha önce insanlardan toplanan materyal kadar yazılı malzemenin olduğunu söylemesi bir hayli dikkat çekicidir.²³

Übey b. Ka'b Kur'an'ı Hz. Peygambere arz etmiş, yani onun huzurunda ezberden ya da yazılı bir metne bakarak okumuştur. İbn Abbas, Ebu Hüreyre, Abdullah b. es-Sâib, Abdullah b. Ayyâs b. Ebî Rabîa ve Ebû Abdîrrahmân es-Sülemî ise ondan kıraati alan isimler arasında zikredilmektedir.²⁴ “Kurrânın ve Müslümanların efendisi” olarak kabul edilen Übey, aynı zamanda bizzat Hz. Peygamber tarafından “Ensarın efendisi” olarak nitelenmiştir.²⁵

Sahabe arasında Übey b. Ka'b'ın özellikle kıraat ve Kur'an bilgisiyle temayüz ettiğini gösteren pek çok delil vardır. Hz. Ömer'in, cemaatle kılınmasını teşvik ettiği teravih namazını kıldırmak üzere onu ashabın önünde imam olarak görevlendirmesi,²⁶ yine Hz. Ömer'in Kur'an'dan bir şey sormak isteyenleri Übey b. Ka'b'a yönlendirmesi,²⁷ onun Kur'an bilgisi ve kıraat alanında otorite bir sahabe olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Kurrâ hakkında tabakât türünde eser kaleme alan Zehebî, ilk tabakaya, Kur'an'ı Peygambere arz eden yedi sahabeyi yerleştirmiş, orada Hz. Osman ve Hz. Ali'den sonra üçüncü olarak Übey b. Ka'b'ı zikretmiştir.²⁸ Câhız ise kıraat konusunda temayüz eden, insanların kıraatteki ihtilaflarının dayandığı üç meşhur sahabiden biri olarak yine Übey'i zikretmektedir.²⁹ Zehebî ve İbnü'l-Cezerî, Übey b. Ka'b'ı, “Bu ümmetin en iyi Kur'an okuyucusu” olarak nitelemektedir.³⁰ Yedi kıraat imamından İbn Âmir dışındaki altı imamın kıraati muttasıl bir senetle İbn Ka'b'a dayanmakta, yine meşhur üç kıraatten biri olan Ebû Ca'fer'in okuyuşu da muttasıl olarak ona ulaşmaktadır.³¹

Übey b. Ka'b'ın kendisine ait bir mushafının olduğu bilinmektedir.³² Ancak bu mushaf tıpkı diğerleri gibi Hz. Osman zamanındaki istinsah işleminden sonra imha edilmiştir.³³ İbn Ka'b'ın Resulullah'tan naklettiği sahih kıraatlerin yanında ona nispet edilen şâz kıraatler de vardır ve bunların sayısı hakkında ihtilaf mevcuttur.³⁴

²³ Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-vecîz*, 1/63.

²⁴ Bkz. Şemsuddin Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Marifetu'l-kurrâil-kibâr ala't-tabakâti ve'l-a'sâr* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1997), 13.

²⁵ Şemsuddin Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût vd. (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 1/390,396,398,399.

²⁶ Buhârî, *Sahîh*, 2/707 (Terâvîh, 1/1906).

²⁷ Zehebî, *Siyer*, 1/394.

²⁸ Zehebî, *Ma'rifetu'l-kurrâ*, 13.

²⁹ Câhız'ın zikrettiği diğer iki sahabe Zeyd b. Sâbit ile Abdullah b. Mes'ud'dur. Bkz. el-Câhız Amr b. Bahr el-Kinânî, *el-Usmâniyye*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Beirut: Dâru'l-Cîl, 1411/1991), 93.

³⁰ Bkz. Zehebî, *Ma'rifetu'l-kurrâ*, 13; Şemseddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ* (Mısır: Mektebetü İbn Teymiyye, 1351), 1/31.

³¹ Zehebî, *Ma'rifetu'l-kurrâ*, 12,27,40,50,58,66,73,104. Detaylı bilgi için bkz. Kahraman Bulgurcu, “Übey b. Kâ'b'ın Kıraat ve Hadis İlmindeki Yeri”, *Amasya İlahiyat Dergisi* 20 (Haziran 2023), 122-123.

³² Ashabdan bazıları kendisine ait mushaflar edinmişlerdir. Bunlar arasında Hz. Ömer, Hz. Ali, Übey b. Ka'b, Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Amr, Hz. Aişe, Hz. Hafsa ve Ümmü Seleme yer almaktadır. Detaylı bilgi ve mushaflar arasındaki farklılıklar için bkz. Abdullah İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbü'l-mesâhif*, çev. Abdülkadir Karakuş (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2018), 76-109.

³³ Übey b. Ka'b mushafıyla ilgili detaylı inceleme ve açıklama için bkz. Arthur Jeffery, “Übey b. Ka'b Mushafı I (1-22. Sureler)”, çev. Alpaslan Sarı-M. Kemal Atik, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2009), 161-194.

³⁴ Bulgurcu, “Übey b. Kâ'b'ın Kıraat ve Hadis İlmindeki Yeri”, 125.

2. Mâtürîdî'nin Genel Olarak Kıraatlere Yaklaşımı

İmam Mâtürîdî, kıraatlerin büyük oranda şekillendiği, kıraatin bir ilim hüviyetine kavuştuğu ve bu alanda pek çok eserin kaleme alındığı hicrî üçüncü asrın sonları ile dördüncü asrın başlarında yaşamıştır. Yedi mütevatir kıraati tespit edip bu alanda çok önemli bir dönüm noktası oluşturan Ebû Bekir b. Mücâhid (ö. 324/935) de Mâtürîdî'nin çağdaşı olan bir kıraat âlimidir.

Mâtürîdî, tefsirinde çoğunluğu şâz kıraatler³⁵ olmak üzere okuyuş farklılıklarına yoğun bir şekilde yer vermektedir. Onun kitabında naklettiği bazı kıraat vecihlerine elimizdeki matbu kıraat eserlerinde rastlanmadığı için *Te'vilâtu'l-Kur'ân* kıraat sahasında da önemli bir veri kaynağı kabul edilmektedir.³⁶ Daha çok Abdullah b. Mesud, Hafsa, Aişe, Übey b. Ka'b ve Abdullah b. Abbas başta olmak üzere sahabeden kıraat vecihlerini nakletmekte, bunun için çoğunlukla "Falân sahabenin harfinde (mushafına ya da okuyuşunu göre)" kalıbını kullanmaktadır.³⁷ Başta Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) olmak üzere Katâde (ö. 117/735), Dahhâk (ö. 105/723) ve Mücâhid (ö. 103/721) gibi bazı tâbiûn ulemasının ismini nadir de olsa tasrih ettiği görülmektedir. Kurrâdan ise en çok Kisâî'den (ö. 189/805) nakilde bulunmakta; Hamza (ö. 156/773), Ebû Amr (ö. 154/771), Asım el-Cahderî (ö. 128/746)³⁸ ve Muhammed b. Ahmed b. Eyyûb b. Şenebûz'dan (ö. 328/939) da nadiren söz ettiği görülmektedir. O, manaya etkisi olmayan kıraatlerden pek söz etmemekte ve kıraatleri tefsire yardımcı bir unsur olarak kullanmaktadır.³⁹ Onun daha ziyade sahabe Mushaflarına atıfla yer verdiği farklı okuyuşlar ya ayetin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmakta ya da ilahi beyanın başka bir yönüne dikkat çekmektedir.⁴⁰ Bazen de Mâtürîdî'nin, ayet hakkındaki kendi tevilini desteklemek için farklı kıraatlere yer verdiği görülmektedir.⁴¹ Ayetin manasını etkilemeyen fonetik farklılıklardan kaynaklanan kıraatlere ise hemen hemen hiç yer vermemektedir. Bu da eserin kıraat değil tefsir eseri olmasıyla izah edilebileceği gibi Mâtürîdî'nin tevil faaliyeti esnasında ayetin daha iyi ve doğru anlaşılmasına katkı sağlamayacak gereksiz teferruatı uzak durma şeklindeki genel teamülünün bir uzantısı olarak da değerlendirilebilir.

Onun kıraatler hakkındaki genel tutumu birinin diğerine tercihten ziyade farklı kıraatleri uzlaştırmak şeklindedir. Çünkü onun kıraat anlayışına göre vahiy, farklı kıraatlerin tamamını ihtiva edecek şekilde indirilmiştir ve bu, Kur'an'ın mucizevî oluşunun delillerinden biridir. Zira Allah bu şekilde bir ayette pek çok manayı bir araya getirmiş olmaktadır. Dolayısıyla onun kıraatler arasında mütevatir ya da şâz gibi bir değerlendirme yapmadığı görülür.⁴² Sadece yaygın kıraatler için *el-kırâatü'l-âmmeh* ya da *el-kırâatü'z-zâhire* gibi tanımlamalar kullanmaktadır.⁴³

35 Sıhhat şartlarından en az birini taşımayan kıraatlere şâz kıraat denmektedir. Bkz. Abdulhamit Birışık, "Kıraat", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 21 Kasım 2023).

36 Usâme 'Abdulvehhâb Hamd el-Ĥayyânî, "el-Ĥirâatu'l-Ĥur'âniyye fi tefsiri Te'vilâtu ehli's-sunne li'l-İmâm Ebi Mansûr el-Mâtürîdî", *Mecelletu'd-Dirâsâti't-Terbeviyye ve'l-İlmiyye* 3/11 (Nisan 2018), 113-114.

37 Örnek olarak bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 7/394, 8/251, 9/61.

38 Asım el-Cahderî, Basra'da Ebû Amr'ın çağdaşı bir kıraat imamıdır. Bkz. Şemseddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâat*, thk. Şevki Dayf (Mısır: Dâru'l-Maârif, 1400), 84.

39 Müfessirlerin kıraatleri kullanma nedenleri için bk. Murat Akkuş, "Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn Âşûr Örneği)", *Mütefekkir* 2/3 (Haziran, 2015), 152.

40 Talip Özdeş, *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı* (İstanbul; İnsan Yay., 2003), 182.

41 Bkz. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî el-Hanefî el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, thk., Ahmet Vanhoğlu-Bekir Topaloğlu (İstanbul: Dâru'l-mîzân, 2005), 1/142, 3/339, 4/91, 7/322,391,408, 15/235.

42 Özdeş, *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı*, 183.

43 Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 4/375, 9/23,260, 10/78,310, 13/223.

Mâtürîdî, kıraatler arasında tercih yapmanın uygun olmadığını söylemekle birlikte yerine göre kendisi de bazı kıraatlerin daha doğru olduğunu belirtmek suretiyle tercihini ortaya koymuştur.⁴⁴ O bu konuda tercih yaparken Kur'an'ın ruhunu, ayetin siyak ve sibakını ve manasını göz önünde bulundurmıştır.⁴⁵ Bazen de o, bazı kıraatlerin zayıf noktalarına temas etmiştir.⁴⁶

Konuyla ilgili günümüz araştırmacılarından Saylan'ın şu satırları dikkat çekicidir: “Genel olarak müfessirimizin kıraatleri nakletmedeki tavrının, kıraatin hükmü hakkında herhangi bir bilgi vermeden, sadece okuyuşların âyetin tefsirine olan katkısını nakletmek olduğu söylenebilir. Bu durum onun kıraat vecihlerini kıraat-tefsir ilişkisi bağlamında kullandığını göstermektedir.”⁴⁷

3. Mâtürîdî Tefsirinde Übey b. Ka'b Kıraati

3.1. Biçimsel Özellikler

Tespitlerimize göre İmam Mâtürîdî, tefsirinde 68 yerde Übey b. Ka'b'den nakledilen 67 farklı kıraate yer vermektedir.⁴⁸ Übey b. Ka'b'ın mushafı hakkında detaylı bir araştırma sunan Arthur Jeffery, ona ait 961 ayetle ilgili farklı kıraat tespit etmiştir.⁴⁹ Mâtürîdî tefsirinde yer verilen Übey kıraatleri ile Jeffery'nin tespit ettikleri arasında yaptığımız karşılaştırma neticesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- 1- Mâtürîdî tefsirinde yer aldığı halde Jeffery'nin yer vermediği kıraat sayısı 30'dur.
- 2- 12 ayette Mâtürîdî'nin verdiği okuyuştan daha farklı bir okuyuşa yer verilmiştir.
- 3- 7 ayette Jeffery, Mâtürîdî'nin yer verdiği kıraate ek olarak Übey'den nakledilen başka kıraatlere de yer vermiştir.⁵⁰

Mâtürîdî'nin tefsirinde yer verdiği Übey kıraati, Jeffery'nin tespitleri dikkate alındığında Übey'e ait kıraatlerin yaklaşık % 7'sine tekabül etmektedir. Bu da göstermektedir ki diğer pek çok müfessirin olduğu gibi Mâtürîdî'nin de bütün kıraatleri nakletmek gibi bir gayesi bulunmamaktadır. Bilakis o, kıraatleri tefsire yardımcı bir malzeme olarak kullanmakta, ayetin anlamıyla ilgili bir açılıma vesile olmayacak okuyuşlarla ilgilenmemektedir. Jeffery'nin tespitleri ile Mâtürîdî'nin yer verdiği kıraatler arasında kimi zaman ufak tefek kimi zaman ise oldukça büyük farkların bulunması; ayrıca Mâtürîdî tefsirinde yer almakla birlikte Jeffery'nin tespit edemediği kıraatlerin mevcudiyeti şu iki gerçeği gözler önüne sermektedir: Birincisi; Mâtürîdî tefsirinin kıraatler açısından göz ardı edilmemesi gereken önemli bir veri kaynağı olduğudur. İkincisi ise Mâtürîdî zamanında mevcut olan kıraat kaynaklarından bir kısmının günümüze ulaşmadığı gerçeğidir.

⁴⁴ Mâtürîdî'nin kıraatleri ele alış şekilleri ve amaçları ile kıraatler arasındaki tercihi hakkında detaylı bilgi için bkz. Aitmyrza Satybaldiev, *Mâtürîdî'nin Te'vilâtu'l-Kur'ân'ında Kıraat*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 54-130.

⁴⁵ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 9/379, 12/69, 14/196-197.

⁴⁶ Örnek olarak bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 10/405.

⁴⁷ Saylan, “Mâtürîdî'nin Te'vilâtu'l-Kur'ân Adli Eserinde Kıraatlere Yaklaşımının İncelenmesi”, 889.

⁴⁸ Bunlardan birinde Tevbe suresi 32. ayetin tevillerinden birine delil olarak getirdiği Nur:35. ayetle ilgili Übey kıraatine yer vermektedir ki ilgili ayetin tefsirinde bu kıraat yeniden zikredildiği için bunu tek saymayı tercih ettik. Übey kıraatine yer verilen ayetler ve tefsirdeki cilt-sayfa numaraları makalemiz ekinde yer almaktadır.

⁴⁹ Bkz. Jeffery, “Übey b. Ka'b Mushafı I”, 164-194; Arthur Jeffery, “Übey b. Ka'b Mushafı II (23-114. Sureler)”, çev. Alpaslan Sarı-M. Kemal Atik, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2009), 123-153.

⁵⁰ Bkz. Jeffery, “Übey b. Ka'b Mushafı I”, 164-194; Jeffery, “Übey b. Ka'b Mushafı II, 123-153. Konuyla ilgili detaylar makalemizin EK kısmında mevcuttur.

Mâtürîdî, tefsirinde yer verdiği 68 Übey kıraatinden 39’unda hiç yorum yapmamış, ikisinde ilgili kıraatin yaygın kıraatle aynı manaya geldiğini belirtmiş, diğerlerinde ise bazen kısa bazen detaylı açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalardan bir kısmında naklettiği kıraatleri uzlaştırıp hepsinin de sahih olduğu yönünde izahlar yapmış, diğer bazısında ise kıraatle ilgili lugavi izahlarda bulunmuş ya da onun ayete kattığı anlamı tevîl etmiştir. Çoğunlukla Übey kıraatini naklederken في حرف أبي بن كعب، وفي حرف أبي بن كعب، وكذلك روي في حرف أبي بن كعب، وفي حرف أبي بن كعب gibi ifade kalıplarıyla “harf” tabirini kullanan müellifimiz, sadece iki yerde “Übey kıraati”,⁵¹ bir yerde de “Übey’in mushafı”⁵² kavramlarını tercih etmiştir. Buradan hareketle, kıraat ilmi tam olarak sistemleşmezden evvel, özellikle sahabe kıraatleri için çoğunlukla “harf” tabirinin tercih edildiği, farklı okuyuşların harf, kıraat ve mushaf kavramlarıyla ifade edildiği sonucuna ulaşmak mümkündür.

Tefsirde yer verilen Übey kıraatlerinden 28 tanesi sadece Übey’den nakledilirken diğerleri başka sahabilere de atfedilmektedir. Übey ile birlikte aynı kıraatte ismi en çok geçen sahabe İbn Mes’ud’dur ki toplam 37 yerde ikisinin de aynı okuyuşa sahip oldukları görülmektedir. Bunlardan 23’ünde kıraat sadece ikisinden nakledilmiş, diğerlerinde başka sahabilere de yer verilmiştir. Aslında eserde yalnızca Übey’den rivayet edilen kıraatler dışındaki hemen hemen tüm okuyuş farklılıklarında Übey ile birlikte İbn Mes’ud’un ismi geçmektedir. Mâtürîdî tefsirindeki bu veriden hareketle şöyle bir sonuca ulaşmak mümkündür: Ashab arasında Übey kıraatiyle en çok uyum arz eden kıraat İbn Mes’ud’unkidir. Ondan sonra ise Hafsa gelmektedir. Tefsirde Übey’in Hafsa ile ortak 12 kıraatine yer verilmiştir. Bunların dışında İbn Abbas (4), Ömer (2) ve İbn Zübeyr’in (1) de Übey’den nakledilen kıraatlerde birlikte zikredildiği görülmektedir.

Mâtürîdî tefsirinde yer alan Übey kıraatlerinin önemli bir kısmının kelime ilavesi şeklinde olduğu görülmektedir. Bunun haricinde hareke, harf, edat, zamir ya da fiillerde değişiklik yahut kelime noksanlığı veya takdim tehir biçiminde ortaya çıkan farklılıklar da yer almaktadır. Şimdi bunları detaylarıyla ve örnekleriyle birlikte alt başlıklar halinde görelim.

3.1.1. Hareke Değişikliği

Eserdeki Übey kıraatlerinden üç tanesi hareke değişikliği şeklindedir. Bunlardan biri Yâsîn suresinde yer alan سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ ayetindeki⁵³ ilk kelimenin سَلَامًا biçimindeki okunuşudur.⁵⁴ Diğerleri وَأَنْظُرْ إِلَى إِلَهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا ayetindeki⁵⁵ ظَلْتَ kelimesinin ظَلْتِ olarak okunuşudur.⁵⁶ Bir de هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ ayetindeki⁵⁷ الْوَلَايَةُ kelimesini Übey, الْوَلَايَةُ şeklinde okumuştur.⁵⁸ Hareke değişikliğiyle ilgili bu üç örnekte kıraat farklılığının mana üzerinde önemli bir değişikliğe yol açmadığı gözlemlenmektedir.

⁵¹ Bkz. Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, 1/369, 2/55.

⁵² Bkz. Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, 10/342.

⁵³ Bkz. Yâsîn: 36/58.

⁵⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, 12/98.

⁵⁵ Bkz. Tâhâ: 20/97.

⁵⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, 9/230. Muhakkik, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*’ın bütün nüshalarında bu kıraatin وَأَنْظُرْ كَيْفَ يَفْعَلُ بِالْهَيْكِ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا şeklinde verildiğini, ancak bunun İbn Ebî Dâvûd’un *Kitâbü'l-Mesâhif*’ine göre tashih edilerek kaydedildiğini beyan etmektedir.

⁵⁷ el-Kehf: 18/44.

⁵⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, 9/61.

3.1.2. Harf Değişikliği

Harf değişikliğine dair de üç örnek tespit edilmiştir: Bunlardan biri harf eksikliği, diğeri harf ilavesi ve sonuncusu ise harfler arasında takdim tehir şeklindedir. Harf eksikliği, Şûrâ suresinin ilk iki ayetini oluşturan ve hurûf-ı mukattaadan biri olan حَمَّ عَسَق harfleriyle ilgili okuyuştur. Übey bu ayetleri ع harfi olmaksızın حَمَّ عَسَق şeklinde okumuştur.⁵⁹ Harf ilavesi ise اِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدَّقَاتِ ayeti⁶⁰ ile ilgilidir. Übey bu ayeti idgâm edilmemiş aslı şekliyle اِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدَّقَاتِ biçiminde okumuştur.⁶¹ وَقَالُوا هَذِهِ كَلِمَاتٌ يُوعَىٰ بِهَا وَيُؤْتَىٰ بِهَا جَزَاءً كَثِيرًا وَذُنُوبًا كَثِيرًا بِئْسَ مَا يُوعَىٰ بِهِ 62 ayetindeki جَجْر kelimesini ise Übey, جَجْر şeklinde okumuştur⁶³ ki burada kelimenin harfleri arasında takdim tehir söz konusudur. Bunlardan “hırc” yasak anlamına gelirken “hırc” ise günah manasına gelmektedir. Her iki mananın birbirine yakın olduğu ve ayetin anlamında ciddi bir değişiklik yapmadığı görülmektedir. İlk iki örnekte de aynı şekilde ilgili kıraatin, ayetin anlamında bir değişikliğe yol açmadığı müşahede edilmektedir.

3.1.3. Edatlarda Değişiklik

Eserde yer verilen Übey kıraatlerinden ikisi edat ilavesi, ikisi edat eksikliği, ikisi de farklı harf-i cer kullanımı olmak üzere toplam 6 yerde edat değişikliği şeklindedir. Edat ilavesine örnek olarak اِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدَّقَاتِ ayeti⁶⁴ verilebilir. Übey buradaki اِنَّ اَمْوَالِكُمْ بَيْنَكُمْ وَاَلْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْمُحْكَمِ اَمْوَالِكُمْ بَيْنَكُمْ وَاَلْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْمُحْكَمِ şeklinde bir nehy edatının ilavesiyle okumuştur⁶⁵ ki her iki kıraatin anlamı aynıdır. Her ikisi de “aktarmayın” demektir. Ancak yaygın kıraatte bu nehy ifadesi önceki cümlede yer alan وَلَا تَأْكُلُوا ifadesine atıf ile sağlanmakta, Übey kıraatinde ise nehy edatı tekrarlanmaktadır.⁶⁶ لَكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ اَيْتİNİN اَيْتİNİN اَيْتİNİN اَيْتİNİN Übey atıf edatı olan و harfini hafzederek okumuştur⁶⁸ ki bunun da manayı değiştirecek bir etkisi söz konusu değildir.⁶⁹ Zümer suresindeki اِنَّ زَيْدَ نَجْرًا كَمِثْلِهِ وَنُورٌ اَيْتİNİN اَيْتİNİN اَيْتİNİN اَيْتİNİN Übey نَجْرًا yerine عَكْم şeklinde harf-i cer değişikliği ile okumuştur⁷¹ ki yine bunda manayı etkileyen bir durum yoktur.

3.1.4. Zamirlerde Değişiklik

Eserde yer verilen Übey kıraatlerinden 6 tanesi zamirlerle ilgilidir. Bunlardan üçü zamir değişikliği, diğerleri ise zamir eksikliği, zamir ilavesi ve zamir yerine isim kullanımı şeklindedir. Zamir değişikliğine örnek olarak لَوْ كَانَ فِيهَا إِلَهٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا ayeti⁷² gösterilebilir. Übey buradaki فِيهَا فِيهَا kelimesini فِيهَا فِيهَا şeklinde okumuştur.⁷³ نُورٌ نُورٌ ayetindeki⁷⁴ نُورٌ نُورٌ kelimesinde yer alan zamir

⁵⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 13/160.

⁶⁰ Bkz. el-Hadîd, 57/18.

⁶¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 14/354.

⁶² Bkz. el-En'âm: 6/138.

⁶³ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 5/226.

⁶⁴ Bkz. el-Bakara: 2/188.

⁶⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 1/369.

⁶⁶ Edat ilavesiyle ilgili diğer örnek için bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 1/291.

⁶⁷ Bkz. en-Nisâ: 4/162.

⁶⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 4/108.

⁶⁹ Edat eksikliği ile ilgili diğer örnek için bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 9/194.

⁷⁰ Bkz. ez-Zümer: 39/7.

⁷¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 12/305.

⁷² Bkz. el-Enbiyâ: 21/22.

⁷³ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 9/269. Zamir değişikliği olan diğer iki örnek için bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 4/104, 9/260.

⁷⁴ Bkz. en-Nûr: 24/35.

yerine isim kullanarak نور المؤمن şeklinde okumuştur.⁷⁵ وَإِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ⁷⁶ ayetinde⁷⁶ yer alan zamiri ise hazfetmiş, أرايتك الذي يكذب بالدين⁷⁷ olarak kıraat etmiştir. Mâûn suresinin ilk ayetini ise zamir ilavesiyle أرايتك الذي يكذب بالدين şeklinde tilavet ettiği aktarılmaktadır.⁷⁸ Bu örneklerde de Übey kıraatının ayetin manasına doğrudan etki edecek bir değişikliğe yol açmadığı görülmektedir.

3.1.5. Fiillerde Değişiklik

Üçü fiil kipinde, üçü fiil çekiminde, biri de fiil kalıbında değişiklik olmak üzere toplam yedi yerde eserdeki Übey kıraatlerinin fiillerle ilgili olduğu tespit edilmiştir. Fiil çekimindeki değişikliğe örnek olarak أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمَوَاتِ⁷⁹ ayetini⁷⁹ göstermek mümkündür. Übey buradaki يَسْجُدُوا fiilini سُجِدُوا şeklinde muhatap sigasıyla okumuştur.⁸⁰ فُلٌ مِّن رَّبِّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ فُلٌ⁸¹ ayetindeki⁸¹ ikinci فُلٌ ifadesi Übey kıraatinde قَالَوا şeklinde nakledilmiştir.⁸² Burada ayetteki emir kipi yerine mazi kipinin kullanıldığı dikkat çekmektedir.⁸³ فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُرًا⁸⁴ ayetindeki⁸⁴ فَتَقَطَّعُوا fiili ise Übey kıraatinde farklı bir mezid kalıpla وَقَطَّعُوا şeklinde okunmuştur.⁸⁵

3.1.6. Kelimelerde Değişiklik

Mâtürîdî tefsirinde yer alan Übey kıraatlerinin büyük bir kısmı kelimelerdeki değişiklik biçimindedir. Bu değişiklik 17 yerde kelime ilavesi, 3 yerde kelime noksanlığı, 3 yerde kelime değişikliği ve 5 yerde ise takdim-tehir şeklindedir. Bunların dışında eserdeki Übey kıraatlerini manaya etkisi açısından kategorize ettiğimizde, kelimedeyne meydana gelen değişikliklerden 14 tanesinin eş anlamlı, 8 tanesinin yakın anlamlı, 3 tanesinin manayı değiştiren ve 3 tanesinin de tefsir kabilinden ilaveler ve farklılıklar olduğu gözlemlenmiştir. Şimdi bunların her birine birer örnek vermenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

Kelime İlavesi: Bunun en güzel örneklerinden biri Ankebût suresi 45. ayetiyle ilgili kıraattir. Normalde ayetin ilgili kısmı şu şekildedir: إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ “*Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten meneder.*”⁸⁶ Übey kıraatinde ise ayet “iyiliği emreder” anlamına gelen ifadenin ilavesiyle birlikte إِنَّ الصَّلَاةَ تَأْمُرُ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ olarak okunmuştur.⁸⁷ Bu örnekte görüleceği üzere kıraatin ilave ettiği ifadeler, ayetin manasını genişletmektedir. Ancak sayılı birkaç örnek dışında, kelime ilavesiyle oluşan farklılıkların, ayetin manasında önemli bir değişiklik yapmadığı, onun manasını daha çok genişlettiği ya da ayetle ilgili kapalılığı giderdiği görülmektedir.⁸⁸

⁷⁵ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 10/164.

⁷⁶ Bkz. ez-Zümer: 39/7.

⁷⁷ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 12/305.

⁷⁸ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 17/343.

⁷⁹ Bkz. en-Neml: 27/25.

⁸⁰ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 10/377. Fiil çekimiyle ilgili diğer iki örnek için bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 9/269, 10/359.

⁸¹ Bkz. er-Ra'd, 13/16.

⁸² Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 7/408.

⁸³ Fiil kipindeki değişiklik ile ilgili diğer örnekler için bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/20, 10/194.

⁸⁴ Bkz. el-Mü'minûn: 23/53.

⁸⁵ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 10/36.

⁸⁶ Bkz. el-Ankebût: 29/45.

⁸⁷ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 11/128.

⁸⁸ Kelime ilavesi şeklindeki diğer Übey kıraatleri için bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/358, 2/55, 3/146, 6/477, 7/88,161, 9/93,132,185,227,230,320, 10/194, 11/128,306, 17/270.

Kelime Noksanlığı: Übey kıraatinde, ayette yer alan bazı kelimelerin eksiltildiği de gözlemlenmektedir. Örneğin *قَالَ فَادْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ* ayetinde⁸⁹ yer alan *تَقُولَ* kelimesi onun kıraatinde bulunmamaktadır.⁹⁰ Ayetin anlamı normalde “(Mûsâ) şöyle dedi: “Haydi git! Artık hayatın boyunca sana düşen ‘Bana dokunmak yok!’ demekten ibarettir.” şeklinde iken Übey kıraatinde “söylemek” anlamına gelen kelime eksiltilerek mana “Haydi git! Artık hayatın boyunca senin için dokunmak yok!” olmaktadır. Görüldüğü gibi kıraat farklılığıyla birlikte mana biraz değişmekte, ancak bu değişiklik ayetin maksadında bir eksikliğe ya da farklılığa yol açmamaktadır.⁹¹

Takdim-Tehir: Übey kıraatinde ayetteki bazı kelimelerin yerleri değiştirilerek takdim-tehir yapıldığı da gözlemlenmektedir. Mesela *هَٰذَاكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ* ayeti⁹² Übey kıraatinde *هَٰذَاكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ* şeklinde iken, Übey kıraatine göre anlam “İşte burada yardım ve dostluk, Allah’a mahsustur.” olmaktadır. Görüldüğü gibi ilgili takdim-tehir, ayetin anlamında ciddi bir değişikliğe yol açmamakta, sadece manayı zenginleştirmektedir.⁹⁴

Kelime Değişikliği: Übey kıraatinde, ayette yer alan kelimelerin yerine başka kelimelerin kullanımı şeklinde değişiklikler de mevcuttur. Söz gelimi *وَأَمَّا الْعَالَمُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنِينَ فَخَشِيَ أَنْ يُرْهَقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا* ayetinde⁹⁵ geçen *فَخَشِيَ* kelimesi yerine onun kıraatinde *فَعَلِمْنَا* yer almaktadır.⁹⁶ Aslında ayetin anlamı “Gence gelince, onun anne babası mümin kimselerdi; gencin onları sonunda azgınlık ve nankörlüğe düşürmesinden korktuk.” iken Übey kıraatine göre son kısım “... azgınlık ve nankörlüğe düşüreceğini biliyorduk.” şeklinde değişmektedir. Mâtürîdî bu kıraati, ayetteki “korktuk” anlamına gelen *فَخَشِيَ* kelimesinin aslında “bildik” anlamına geldiğini beyan ve ispat sadedinde zikretmektedir.⁹⁷

Eş Anımlı Başka Kelimeler: Übey kıraatinde yer alan bazı kelimeler, yaygın kıraatten farklılık arz etmekle birlikte, yerine geçtiği kelimeyle eş anlamlı olduğu görülmektedir. Örneğin *خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ* ayetindeki⁹⁸ *بِالْعُرْفِ* ifadesi yerine Übey kıraatinde *بِالمعروف* ifadesi yer almaktadır⁹⁹ ki “örf” ile “ma'rûf” eş anlamlı iki kelime olup ayetin manası değişmemektedir.¹⁰⁰

Yakın Anımlı Başka Kelimeler: Übey kıraatinde değişiklik arz ettiğini gördüğümüz bazı kelimeler, yaygın kıraattekilerle yakın anlamlıdır. Mesela İsrâ suresi 23. ayetin başında yer alan *وَقَطَىٰ* ifadesindeki¹⁰¹ *وَقَطَىٰ* kelimesinin yerine Übey kıraatinde *ووصى* kelimesi bulunmaktadır.¹⁰²

⁸⁹ Bkz. Tâhâ: 20/97.

⁹⁰ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 9/229.

⁹¹ Kelime noksanlığı şeklindeki diğer Übey kıraatleri için bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 7/241, 10/359.

⁹² Bkz. el-Kehf: 18/44.

⁹³ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 9/61.

⁹⁴ Takdim-tehir şeklindeki diğer Übey kıraatleri için bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 6/459, 9/230, 10/36.

⁹⁵ Bkz. el-Kehf: 18/80.

⁹⁶ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 9/93. Arthur Jeffery'nin tespitine göre Übey bu kelimeyi *فخاف* şeklinde okumuştur. Bkz. Jeffery, “Übey b. Ka'b Mushafı I”, 190.

⁹⁷ Kelime değişikliği şeklindeki diğer Übey kıraatleri için bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 7/521, 9/230.

⁹⁸ Bkz. el-A'râf: 7/199.

⁹⁹ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 6/146. Jeffery'nin çalışmasında bu kıraate yer verilmemiştir. Bkz. Jeffery, “Übey b. Ka'b Mushafı I”, 180.

¹⁰⁰ Konuyla ilgili diğer örnekler için bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 5/183,357, 9/253,269, 10/194,310, 11/15, 12/92, 13/125, 14/354, 15/159, 16/334, 17/284.

¹⁰¹ Bkz. el-İsrâ: 17/23.

¹⁰² Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 8/251. Jeffery'nin tespitine göre Übey bu kelimeyi *فصى* şeklinde okumuştur. Bkz. Jeffery, “Übey b. Ka'b Mushafı I”, 188.

Buna göre “Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi (...) emretti.” anlamına gelen ayetin son kısmı “tavsiye etti” şeklinde değişmektedir.¹⁰³

Tefsir Kabilinden İlave Kelimeler: Übey kıraatinde yer alan bazı ilavelerin tefsir mahiyetinde olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin *فَمَكَتَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ أَحَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَّأٍ بَنِيَّ يَعْين* ayeti¹⁰⁴ Übey kıraatinde şu şekildedir: *فمكت غير بعيد فقال أحطت بما لم تحط به وأخذ من جنودك أي بلغت ما لم تبلغ أنت أو علمت ما لم تعلمه أنت ولا أحد من جنودك وجئتك من سبأ بني يعين*.¹⁰⁵ Görüldüğü gibi Übey kıraatinde, ayetin bir kısmını tefsir sadedinde oldukça uzun sayılabilecek ilaveler mevcuttur.¹⁰⁶ Bu ilavelerle birlikte ayetin anlamı şu şekilde olmaktadır: “Çok geçmeden hüdhüd gelip dedi ki: “Ben, senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. **Ne senin ne de ordundan hiç kimsenin bilmediği, yani ne senin ne de ordundan hiç kimsenin ulaşmadığı ya da bilmediği (şeyi).** Sebe’ halkından sana kesin bir bilgi getirdim.” Bu ilavelerin, Übey tarafından mushafına tefsir amacıyla eklenmiş olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁰⁷

Manayı Değiştiren Başka Kelimeler: Übey’e atfedilen az sayıdaki kıraatte, ayetin anlamının epey değiştiği görülmektedir. Söz gelimi *وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرِيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ* ayeti¹⁰⁸ Übey kıraatinde *وما أهلكنا من قرية إلا* şeklinde.¹⁰⁹ Normalde ayetin anlamı “Kaldı ki biz, uyarıcılar göndermeden hiçbir ülke halkını yok etmemişizdir.” iken Übey kıraatinde mana “Kaldı ki biz ancak **ahalisinin günahları sebebiyle** bir ülkeyi helak etmişizdir.” şeklinde değişmektedir.¹¹⁰ Ancak bu değişikliğin Kur’an’ın ruhuna aykırı olmadığını da ayrıca belirtmek gerekir.

3.2. Übey b. Ka’b Kıraatine Yer Vermesindeki Amaçlar

Mâtürîdî tefsirinde Übey b. Ka’b’a isnad edilen kıraatler incelendiğinde görülmüştür ki müellif, bu kıraatlere çoğunlukla ayetin doğru anlaşılmasına katkı sağlayacağını düşündüğünde yer vermiştir. İlgili kıraatlerin yer aldığı bağlam kritik edildiğinde, toplam 68 adet Übey kıraatinin eserde yer verilme amaçlarını istatistiksel olarak şu şekilde tespit etmek mümkündür:

1	Ayetin farklı okunuşuna işaret etmek	19 yerde
2	Ayetin tevilini/tevillerinden birini temellendirmek	24 yerde
3	Kendi düşüncesini ya da tevilini temellendirmek	4 yerde
4	Kıraat ve buna bağlı tevil farklılıklarına işaret etmek	14 yerde
5	Fıkhî ihtilafları izah etmek	2 yerde
6	Ayetin anlamını genişletmek	2 yerde
7	Ayetteki kapalılığı gidermek	3 yerde

¹⁰³ Konuyla ilgili diğer örnekler için bkz. Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 4/62,89, 7/394, 9/257, 10/190, 17/284,343.

¹⁰⁴ Bkz. en-Neml:27/22.

¹⁰⁵ Bkz. Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 10/374.

¹⁰⁶ Jeffery’nin tespitlerinde bu kıraat *علمت ما لم تعلمه أنت* şeklindedir. Bkz. Jeffery, “Übey b. Ka’b Mushafı II, 127.

¹⁰⁷ Konuyla ilgili diğer örnekler için bkz. Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 11/396, 12/364.

¹⁰⁸ Bkz. eş-Şuarâ: 26/208.

¹⁰⁹ Bkz. Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 10/342. Jeffery bu kıraate yer vermemiştir. Bkz. Jeffery, “Übey b. Ka’b Mushafı II”, 126.

¹¹⁰ Konuyla ilgili diğer örnekler için bkz. Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 11/326, 13/414.

Şimdi bunları detaylarıyla ve örnekleriyle birlikte inceleyelim.

3.2.1. Ayetin Farklı Okunuşuna İşaret Etmek

Mâtürîdî tefsirinde yer alan Übey kıraatlerinden 19 tanesinde müfessirimiz, ilgili kıraat hakkında herhangi bir yorum yapmamaktadır. Onun bu kıraatleri, ayetin farklı okunuşuna işaret etmek amacıyla kaydettiği anlaşılmaktadır. Bu konuyla ilgili *إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَأَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ فَأُولَٰئِكَ مَعَ* “Ancak tövbe edip hallerini düzeltenler, Allah’a sımsıkı bağlanıp dinlerini yalnızca O’na özgü kılanlar başkadır. İşte bunlar müminlerle beraberdirler ve Allah müminlere ileride büyük bir mükâfat verecektir.” ayeti¹¹¹ örnek verilebilir. Mâtürîdî, bu ayet ile ilgili bazı tevilleri sıralarken *وفي حرف* *الا الذين تابوا ثم آمنوا* “İbn Mes’ud ve Übey’in kıraatinde/mushafında şu şekildedir” diyerek biçimindeki okuyuşu aktarmaktadır.¹¹² ilgili kıraat incelendiğinde görülecektir ki ayette yer alan *وَأَصْلَحُوا* “hallerini düzeltenler” ifadesi yerine İbn Mes’ud ile Übey’in mushafında *ثم آمنوا بالله والرسول والكتاب الذي أنزل اليه من ربه وما أنزل الي النبيين من قبل ثم اخلصوا دينهم لله واعتصموا به اولئك مع المؤمنین* “Sonra Allah’a, Peygambere, ona Rabbinden indirilen kitaba ve önceden peygamberlere indirilenlere inananlar” ifadeleri yer almaktadır ki bunların tefsir kabilinden açıklamalar olarak özel Mushaflarına dercedilmiş olma ihtimali yüksektir. Zaten Mâtürîdî’nin de bu kıraate, ayetle ilgili tevilleri sıralarken yer vermesi, onun da bunu kıraatten ziyade bir tefsir olarak algıladığı şeklinde yorumlanabilir. Neticede o, yorumsuz olarak naklettiği bu kıraati, ayetle ilgili farklı bir okuyuşa ve bazı sahabilerin onu nasıl anladığına dikkat çekmek için eserine almış görünmektedir.¹¹³

3.2.2. Ayetin Tevilini/Tevillerinden Birini Temellendirmek

Kıraatler, kimi zaman ayetlerin farklı şekillerde yorumlanmasına olanak tanımış ya da belli bir yorumu güçlendirmiştir. Mâtürîdî de ayet hakkındaki tevilleri sıralarken, onları destekleyen bir kıraat varsa onu aktarmayı ihmal etmemektedir. Bu duruma *وَأَمَّا الْعَلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَحَشِيئًا أَنْ يُرْهَقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا* “Gence gelince, onun anne babası mümin kimselerdi; gencin onları sonunda azgınlık ve nankörlüğe düşürmesinden korktuk.” ayeti¹¹⁴ örnek olarak gösterilebilir. Mâtürîdî bu ayette anlatılan gencin Hızır tarafından niçin öldürülmüş olabileceği ile ilgili üç farklı yoruma yer vermektedir. Bunlardan birine göre söz konusu genç kâfir idi ve Hızır onu küfrü sebebiyle öldürmüştü. İşte Mâtürîdî bu yorumu kuvvetlendiren bir delil olarak Übey’den nakledilen şu kıraati zikretmektedir: *وَأَمَّا الْعَلَامُ فَكَانَ كَافِرًا* “Gence gelince, **o kâfir idi.**”¹¹⁵ ilgili kıraatten, öldürülen gencin kâfir olduğu anlaşılmaktadır ki Mâtürîdî’ye göre ayetin devamında yer alan “... gencin onları sonunda azgınlık ve nankörlüğe düşürmesinden korktuk.” ifadeleri, bu görüşü ve dolayısıyla ilgili kıraati desteklemektedir. Zira şayet genç kâfir değilse anne babasını da küfre sürüklemek için uğraşmazdı.¹¹⁶ Görüldüğü gibi Mâtürîdî burada ayetle ilgili bir tevili desteklemek amacıyla Übey kıraatine yer vermektedir.¹¹⁷

¹¹¹ en-Nisâ: 4/146.

¹¹² Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 4/89. Jeffery'nin tespitlerinde ilgili kıraat mevcut değildir. Bkz. Jeffery, “Ubey b. Ka'b Mushafi I”, 175.

¹¹³ Konuyla ilgili diğer örnekler için bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 9/230,253,257,269,320, 10/28,36,190,194,310,342,374, 11/15,128,306,326, 12/98,305, 13/414, 16/334.

¹¹⁴ er-Ra'd: 13/16.

¹¹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 9/93.

¹¹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 9/93.

¹¹⁷ Konuyla ilgili diğer örnekler için bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 1/369, 2/55, 3/146, 4/62,104, 5/20, 6/146,349,459,477, 7/88,241,394,408, 8/251, 9/132,185,227,320, 10/164-165, 11/396, 12/92, 13/160, 14/354, 17/270,284.

3.2.3. Kendi Düşüncesini ya da Tevilini Temellendirmek

Mâtürîdî zaman zaman herhangi bir ayetle ilgili kendi düşüncesini ya da tevilini kuvvetlendirmek için kıraatlerden yararlanmaktadır. Özellikle sahabe kıraatleri onun bu konuda en çok müracaat ettiği kaynaklardır. Bu bağlamda Übey kıraatinden de yararlanmış, onun okuyuş biçimiyle yorumlarını desteklemiştir.

Cum'a suresi 9. ayette şöyle buyrulmaktadır: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ "Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın."¹¹⁸ Mealde "koşun" şeklinde tercüme edilen فَاسْعَوْا kelimesi ile ilgili Mâtürîdî iki farklı teville yer vermektedir. Bunlardan biri "emrolduğunuz işe yönelin ve o işe koyulun", diğeri ise "hızlıca yürüyün, yani koşun"dur. Nitekim سعى fiili, yürüyüş için kullanıldığında sürati, iş için kullanıldığında ise yönelmeyi ifade eder. Dolayısıyla ayetten iki anlamı da çıkarmak mümkündür. Ancak Mâtürîdî bunlardan birincisinin daha doğru olduğunu düşünmektedir. Yani ona göre sa'y'den maksat cuma namazını edaya yönelmek, ona hazırlanmak ve bu konuda acele etmektir. Mâtürîdî bu tercihinin delil olarak önce Kur'an'dan, sa'y kelimesinin bu anlamda kullanıldığı başka ayetleri zikretmekte,¹¹⁹ sonra da bu tevil destekleyen bir kıraate yer vermektedir. Übey ile birlikte Ömer, İbn Mes'ûd ve İbn Zübeyr'den de nakledilen kıraatte فَاسْعَوْا yerine فامضوا ifadesi yer almaktadır ki tam olarak "yürüyün, ilerleyin, gidin" demektir ve bunda koşma anlamı mevcut değildir.¹²⁰

3.2.4. Kıraat ve Buna Bağlı Tevil Farklılıklarına İşaret Etmek

Mâtürîdî kimi zaman hiçbir değerlendirme ve yoruma yer vermeden kıraat farklılıklarına işaret etmekte, kimi zaman ise kıraatta meydana gelen değişikliğin manayı nasıl etkilediğine kısaca değinmektedir. Bazen de surenin tefsirinin en sonunda sure ile ilgili farklı okuyuşları toplu halde nakletmektedir. Übey b. Ka'b'a nispet ettiği kıraatler için de bütün bu durumlar söz konusudur. Söz gelimi Mâûn suresinin sonunda bu sure ile ilgili İbn Mes'ûd ve Übey'den nakledilen iki farklı kıraate yer vermektedir ki bunlar رأيت yerine رأيتك ve ساهون yerine لاهون şeklindeki okuyuşlardır. Mâtürîdî bunları sadece nakletmekle yetinmekte, bunlarla ilgili hiçbir yoruma yer vermemektedir.¹²¹

Onun yeri geldikçe bazı okuyuş farklılıklarına yer vermesi hem kıraatleri tefsir için vazgeçilmez birer veri niteliğinde gördüğünü hem de bunlara değer atfettiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir.¹²²

3.2.5. Fıkhî İhtilafları İzah Etmek

Ayetlerin okunuşuyla ilgili farklılıklar, konu ahkâm ayetleriyle ilgili olduğunda fıkıh ilmini de etkilemiş, kıraat farkına göre ayetlerden değişik hükümler çıkarılmıştır. Tefsirinde fikhî konulara çoğu zaman oldukça geniş yer veren İmam Mâtürîdî de yeri geldikçe kıraat farkından kaynaklı fikhî ihtilaflara değinmiştir. Bunlardan ikisi Übey kıraatiyle ilgilidir. Şimdi onları detaylarıyla inceleyelim.

¹¹⁸ el-Cum'a: 62/9.

¹¹⁹ Onun zikrettiği bu ayetler İsrâ:17/19 ile Necm 53/39-40. ayetlerdir.

¹²⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 15/158-159. Konuyla ilgili diğer örnekler için bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 9/93, 16/333-334.

¹²¹ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 17/343.

¹²² Konuyla ilgili diğer örnekler için bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/183,226, 7/161,521, 9/61,229,257,260,304, 10/377, 13/125.

Bakara suresi 158. ayette şöyle buyrulmaktadır: *إِنَّ الصَّفَاَ وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا* “Safâ ile Merve Allah’ın nişânelerindedir; dolayısıyla hac veya umre yaparak Beytullah’ı ziyaret eden bir kimsenin bu yerleri tavaf etmesinde kendisi için bir günah yoktur.”¹²³ Mâtürîdî bu ayet çerçevesinde sa’yin hükmünü tartışmakta, bu konudaki iki uç görüşü naklettikten sonra kendi mezhebinin kanaatini serdedip temellendirmektedir. İki uç görüşten biri İmam Şâfiî’ye aittir ki o sa’yin farz olduğu kanaatindedir. Buna delil olarak da *إنَّ اللَّهَ كَتَبَ عَلَيْكُمُ السَّعْيَ بَيْنَ الصَّفَاِ وَالْمَرْوَةِ فَاسْعَوْا* “Allah size Safa ile Merve arasında sa’yetmenizi farz kılmıştır, o halde sa’yinizi yapınız.”¹²⁴ hadisini göstermektedir. Mâtürîdî hadiste geçen *كُتِبَ عَلَيْكُمُ* ifadesinin farz kılmak dışında başka anlamlara da gelebileceğini ayetlerden örnek vererek beyan etmekte ve bu görüşe karşı çıkmaktadır. Öbür taraftan bazıları ise sa’yin ne farz ne de vâcib olduğunu söylemiş ve buna Übey b. Ka'b’ın ayetle ilgilini kıraatini delil göstermişlerdir. Zira onun kıraati *فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ إِلَّا يَطُوفُ بِهِمَا* yerine *فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا* şeklindedir. Bu durumda ayetin manası “Beytullah’ı ziyaret eden bir kimsenin bu yerleri tavaf etmemesinde kendisi için bir günah yoktur.” olmaktadır. Bu kıraate göre sa’yi terk edene bir günah olmadığı için sa’yin farz ya da vâcib olması söz konusu değildir. Ancak Mâtürîdî bu görüşe şu iki açıdan cevap vermektedir: 1- Arapçada dolayısıyla Kur’an’da yer alan bazı *لَا* edatları hafzedilebilir ya da eklenebilir ve bunun manaya bir etkisi olmaz. *أَنْ لَا تَضِلُّوا* “Yanılmayınız diye Allah size açıklama yapıyor.”¹²⁵ ayetinin aslında *أَنْ لَا تَضِلُّوا* anlamında olması gibidir ki bunun örnekleri Kur’an’da çoktur. 2- Safa ile Merve tepelerinde putlar olduğu için Müslümanlar burada sa’y etmekten çekinmişlerdi. Ayet onlara bunda bir sakınca olmadığını beyan etmek için gelmiştir, yoksa bunu terk etmekte bir günah olmadığını beyan etmek için değil.¹²⁶ Görüldüğü gibi Mâtürîdî, fikhî bir konuda, farklı bir kıraatin yol açtığı yorum farkına değinmekte, katılmadığı bu yorumu kıraati tevil ederek reddetmektedir. Onun bu esnada kıraati reddetme ya da eleştirme yoluna gitmemesi, sadece tevil etmesi göstermektedir ki Mâtürîdî açısından özellikle sahabeye sahih bir yolla isnad edilen kıraatler haktır ve onların reddedilmesi mümkün değildir. Onlar ancak tıpkı ayetler gibi tevil edilebilirler.

Konuyla ilgili ikinci örneğimiz Ramazan orucunun kazasının konu edildiği Bakara 185. ayettir. İlgili ayette *وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ* “Kim de hasta veya yolcu olursa, başka günlerden sayısınca tutar.”¹²⁷ buyrulmaktadır. Ramazan orucunun kazasının peş peşe tutulmasının gerekli olup olmadığı noktasında İslam âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Mâtürîdî de bu ihtilafa dikkat çekmekte, bazılarının bunu gerekli gördüğünü ve buna Übey’den nakledilen *فعدة من أيام أخر متتابعات* kıraatini delil getirdiklerini söylemektedir. Sonra da *وأما عندنا* “Bize göre ise” diyerek Hanefî mezhebinin görüşünü beyan etmektedir ki buna göre kaza orucunun peş peşe tutulması zorunlu değildir. Hanefî ulemanın delili ise beş farklı sahabiden bu meyanda gelen görüştür. Mâtürîdî, “Eğer bu orucun peş peşe tutulması şart olsaydı bu kadar sahabenin bunu bilmemesi ya da bilip de göz ardı etmesi mümkün olmazdı.” diyerek sahabenin ihtilaf ettiği konularda – aksine bir delil bile olsa (buradaki Übey kıraati gibi) – çoğunluğu esas almak gerektiğine işaret etmektedir. Übey kıraatının bir benzeri, yemin keffareti ile ilgili olarak İbn Mes’ûd’dan nakledilmiştir. Onun kıraatine göre yemin keffaretinin peş peşe olması gerekmektedir ve Hanefî ulemâ, Übey kıraatının aksine bu okuyuşu dikkate almış ve yemin

¹²³ el-Bakara: 2/158.

¹²⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1403/1983), 2/231; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/252.

¹²⁵ en-Nisâ: 4/176.

¹²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/290-291.

¹²⁷ el-Bakara: 2/185.

kaffaretindeki orucun art arda tutulması gerektiğine hükmetmiştir. Mâtürîdî bu durumu özetle şöyle izah etmektedir: Çünkü yemin kefaretiyle ilgili İbn Mes'ûd kıraatine hiçbir sahabe muhalefet etmemiştir. Böylece onun kıraati metluv (okunan yaygın kıraat) gibi olmuştur. Oysaki Ramazan orucunun kazasıyla ilgili Übey kıraatine pek çok sahabe muhalefet etmiş, bu yüzden onun kıraati metluv gibi kabul edilmemiştir. Ayrıca Übey'in kıraati gerçekten sabit ise bunu nedbe (peş peşe tutmanın mendûb olduğuna) hamletmek gerekir. Zira bunun aksiyile ilgili sahabe icmasını görmezden gelmek doğru değildir.¹²⁸

Bu son örnekte görülmektedir ki Mâtürîdî sahabeden nakledilen bir kıraatin, ancak aksine bir delil olmadığı zaman muteber olduğunu düşünmektedir. Eğer bir kıraat sahih olmakla birlikte ona muhalif daha güçlü bir delil varsa, ilgili kıraatin tevili yoluna gidilmelidir. Nitekim Mâtürîdî yukarıda Übey kıraatini nedbe hamlederek tevil etmiştir. Ayrıca onun, ilgili kıraat için *إن ثبت* (Şayet bu kıraat sabit/sahih ise) şeklinde bir kayıt düşmesi, ayetlerin okunuş vecihleriyle ilgili hem kendisinde hem de yaşadığı dönemde şüphe ve tereddütlerin yer aldığını göstermektedir. Her ne kadar Mâtürîdî kıraatleri ilahi kaynaklı görüp onlara itibar etse de bunun için öncelikle kıraat vechinin sahih ve sabit olması gerektiğine dair bir kaniya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca kendi ifadesiyle *el-kirâatü'l-âmme* ya da *el-kirâatü'z-zâhire* olarak adlandırdığı yaygın kıraatler ile diğerlerini bir tutmadığı, kıraatler ile mütevâtir olduğu sabit Kur'an arasında ayrıma gittiği şeklinde bir sonuca ulaşmak da mümkündür.

Her iki örnekte de Mâtürîdî, fikhî bir konuda muhaliflerin delili olarak Übey kıraatine yer vermekte, kendi mezhebine aykırı olan bu okuyuşları tevil cihetine gitmektedir. Onun, sahabe kıraatine aykırı bir delil olduğunda ilgili okuyuşu reddetmek yerine tıpkı ayet ve hadislerde olduğu gibi kıraati de tevil cihetine gittiği görülmektedir. Bu da Mâtürîdî açısından sahabe kıraatinin değerini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Diğer taraftan; Şâfiî, Hanbelî ve Mâlikî ulemanın aksine Hanefiler mütevâtir olmayan kıraatleri de hüküm istinbâtında kaynak olarak kabul etmektedirler. Zira onlara göre mushaflarında ilgili kıraate yer veren sahabe ya bunu Hz. Peygamberden işitmiştir ya da kendi görüşü ve ichtihadı olarak kaydetmiştir. Ancak ilk ihtimal daha kuvvetlidir. Dolayısıyla mütevâtir olmayan bu kıraat bir anlamda sünnet olmaktadır. Sünnetin ise kaynaklık değeri tartışmaya açık değildir.¹²⁹ Yukarıdaki iki örnekte Mâtürîdî'nin Übey kıraatlerine yaklaşımı da bu görüşü destekler mahiyettedir. Zira o da ilgili kıraatleri tıpkı bir hadis gibi değerlendirmeye tabi tutmakta; ayet, hadis, sahabe icması gibi çeşitli esaslara arz etmekte ve ondan sonra onu ya kabul etmekte ya da tevil etmektedir.

3.2.6. Ayetteki Kapalılığı Gidermek

Bazı kıraatler, ayetlerde anlaşılması güç ya da anlamı kapalı ifadelerin açıklığa kavuşmasında yardımcı unsur görevi görürler. Özellikle bu tür kıraatlerin tefsir eserlerinde yoğun bir şekilde yer aldığı görülür. Mâtürîdî de kimi zaman ayetlerdeki kapalılığı gidermek için kıraatlere müracaat etmektedir. Bu konuda iki yerde Übey kıraatinden de yararlanmıştı. Bunlardan biri Tâhâ suresinin 15. ayetiyle ilgili okuyuştu. Ayet normalde şu şekildedir: *إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَسَدٌ أُخْفِيَهَا لِيُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَى* "Onun vaktini herkesten gizlemiş olsam da, her bir kişinin yapıp ettiğinin karşılığını görmesi için kıyamet mutlaka

¹²⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/358-359.

¹²⁹ Zekiyyuddîn Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Uşûlu'l-fikh)*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: TDV Yay., 1999), 54-55; Muharrem Önder, "Şaz Kıraatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009), 85-88.

gelecektir.”¹³⁰ Her ne kadar ayetin meali bu şekilde verilmiş olsa da aslında ayetin tam karşılığı şu şekildedir: “Kıyamet mutlaka gelecektir; her bir kişinin yapıp ettiğinin karşılığını görmesi için onu neredeyse gizleyecektim.” Buna göre ayetten, sanki Allah’ın kıyamet vaktini kullarından gizlemediği, en azından bazı kullarına onun vaktini haber verdiği anlaşılmaktadır ki bu diğer pek çok ayetin ve hadisin muhtevasına aykırıdır. O halde burada Allah neyi kastetmiş olabilir? İşte bu sorunun cevabı Übey b. Ka'b'den nakledilen أكاد أخفيها من نفسي “Onu neredeyse **kendimden** gizleyecektim.” kıraati ile açıklığa kavuşmaktadır. Nitekim Mâtürîdî, bu kıraati uzunca izah etmekte, ayetin manasını nasıl açıklığa kavuşturduğunu beyan etmektedir. Buna göre İbn Abbas’ın da işaret ettiği gibi ayetin anlamı şöyle olmaktadır: “Ben kıyametin vaktini neredeyse kendimden bile gizleyecektim; size nasıl bildireyim?”¹³¹ Görüldüğü gibi Mâtürîdî ayetteki kapalılığı gidermek için Übey kıraatinden yararlanmaktadır.¹³²

3.2.7. Ayetin Anlamını Genişletmek

Kıraatlerin genel karakteristiği, ayetlerin anlaşılmasında önemsenecek ve manayı ters yüz edecek mana değişikliklerine yol açmamakla birlikte anlamın zenginleşmesine katkı sağlamalarıdır. Mâtürîdî’nin tefsirine aldığı Übey kıraatlerinden iki tanesinde bu hususiyet göze çarpmaktadır. Bunlardan biri Hz. Musa’nın Tur dağında karşılaştığı ateşin konu edildiği فَلَمَّا جَاءَهَا نُودِيَ أَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا “Oraya geldiğinde ona şöyle seslenildi: “Ateşin yanındaki ve çevresindekiler mübarek kılınmıştır!”¹³³ ayetidir. Bu ayette geçen ve mübarek kılındığı haber verilen “ateşin yanındaki (içindeki) ve çevresindekiler”den kastın ne olabileceği, müfessirleri oldukça fazla meşgul etmiştir. Mâtürîdî de bununla ilgili bazı tevellere yer vermektedir ki bunları şu şekilde sıralayabiliriz: 1- Musa’nın ateşi gördüğü Tur dağı ve Tuva vadisi. 2- Bu ateşin nuru ve o nurdan istifade edenler nasıl bereketlenirse, nübüvete erişenler ve ondan istifade edenler de öylece bereketlere nail olurlar. 3- Ateşi görüp ona gelen Musa. Mâtürîdî, bu üç teville ilaveten bir ihtimalden daha söz etmektedir ki o, İbn Mes’ûd ve Übey’den nakledilen şu kıraate dayanmaktadır: فَلَمَّا جَاءَهَا نُودِيَ أَنْ بُورِكَ النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا “Oraya geldiğinde ona şöyle seslenildi: Ateş ve onun çevresindekiler mübarek kılınmıştır.”¹³⁴ Görüldüğü gibi iki sahabeye nispet edilen bir kıraat, ayetin anlamına zenginlik katmakta, ondaki kapalılığı gidermeye yardımcı olmakta ve ilk planda anlaşılmayan farklı bir açılıma vesile olmaktadır. Mâtürîdî’nin, bu kıraati naklettikten sonra “Eğer bu okuyuş sabit ve sahih ise bunda hiçbir şüpheye mahal yoktur.”¹³⁵ şeklindeki beyanatı da onun kıraatler hakkındaki kanaatini ortaya koymasından mühimdir. Bu ifade ortaya koymaktadır ki Mâtürîdî’ye göre, özellikle sahabe okuyuşları, sahih olmak kaydıyla kesin birer delil niteliğini haizdir.¹³⁶

¹³⁰ Tâhâ: 20/15.

¹³¹ Mâtürîdî, Te'vilâtu'l-Kur'ân, 9/185-186.

¹³² Diğer örnekler için bkz. Mâtürîdî, Te'vilâtu'l-Kur'ân, 10/164-165, 12/364.

¹³³ en-Neml: 27/8.

¹³⁴ Mâtürîdî, Te'vilâtu'l-Kur'ân, 10/358-360.

¹³⁵ Mâtürîdî, Te'vilâtu'l-Kur'ân, 10/359.

¹³⁶ Konuyla ilgili diğer örnek için bkz. Mâtürîdî, Te'vilâtu'l-Kur'ân, 10/28.

Sonuç

Seyyidü'l-kurrâ, seyyidü'l-ensâr ve seyyidü'l-müslimîn olarak kabul edilen Übey b. Ka'b, kıraat ilminde ilk tabakayı teşkil eden kurrâ sahabiler arasında önemli bir şahsiyettir. O, kıraatini bizzat Hz. Peygamber'den almak, vahiy kâtipliği yapmak, şahsi bir müşhafıya sahip olmak, Kur'an'ın tamamını ezbere bilmek, daha Hz. Peygamber hayattayken çeşitli sahabilere Kur'an öğretmek üzere görevlendirilmek, Kur'an'ın hem cem'i hem de istinsahı heyetlerinde yer almak, Hz. Ömer zamanında teravih imamı olarak ashabın önüne geçirilmek gibi hususiyetlerle Kur'an ve kıraat denince ilk akla gelen sahabilerden biri olmuştur. Özellikle Hz. Peygamber'in, ümmeti içinde en iyi Kur'an okuyan kişi olarak ondan söz etmesi, Übey b. Ka'b'ın bu sahadaki üstünlüğünün tescili gibidir. Dolayısıyla gerek kıraat sahasında eser yazan ulema gerekse ayetlerin tefsirinde kıraatlerden yararlanan müfessirler eserlerinde Übey b. Ka'b'a mutlaka yer vermişlerdir. *Te'vilâtu'l-Şur'ân* adlı tefsirinde yeri geldikçe kıraat malzemesinden yararlanan İmam Mâtürîdî'nin de Übey kıraatine kapsamlı bir şekilde yer verdiği görülmektedir.

Mâtürîdî tefsirinde yer verilen Übey kıraatinin sayısı 68'dir. Übey kıraatlerinin derlendiği bir çalışmada ondan nakledilen toplam kıraat sayısı 961'e yükselmektedir. Bu çalışma esas alındığında Mâtürîdî'nin, toplam Übey kıraatlerinden %7'sine yer verdiği anlaşılmaktadır. Bu da onun eserinin bir kıraat kitabı değil tefsir eseri olmasından kaynaklanmakta, müfessirin bütün kıraatleri nakletmek gibi bir gayesinin olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ilgili çalışmada olmadığı halde Mâtürîdî tefsirinde yer alan ya da o çalışmadan farklılık arz eden Übey kıraatlerinin sayısının kırkı aştığı görülmüştür. Bu da göstermektedir ki *Te'vilâtu'l-Şur'ân*, Mâtürîdî zamanında var olup günümüze ulaşmayan kıraat eserlerinden nakiller yapması dolayısıyla kıraat ilmi için göz ardı edilmemesi gereken önemli bir kaynaktır.

Müfessir, Übey kıraatini naklederken ekseriyetle *في حرف أبي* gibi kalıplarla "harf" tabirini kullanmış, nadiren "Übey kıraati" ya da "mushafı" ifadelerine yer vermiştir. Eserde yer verilen Übey kıraatlerinin çoğu diğer kurra sahabilere de atfedilmiştir. Übey ile birlikte ismi en çok geçen kurra sahabe ise İbn Mes'ûd'dur. Bu da sahabe içinde Übey mushafına en çok benzeyen mushafın İbn Mes'ûd'a ait olduğunu göstermektedir.

Eserdeki Übey kıraatlerinin büyük bölümü kelime değişikliği ya da ilavesi biçimindedir. Kelime değişikliği şeklindeki farklılıklar daha çok eş anlamlı sözcüklerden oluşmakta, bazen de benzer anlamlı kelimelerin kullanıldığı görülmektedir. Yerine göre de Übey kıraatinin tefsir niteliğinde açıklamalardan oluştuğu gözlemlenmiştir. Bunlara ilaveten hareke, harf, edat, zamir ya da fiil değişikliği şeklinde meydana gelen okuyuş farklılıkları da mevcuttur. Bunlar yaygın okuyuşun anlamında önemli değişikliklere yol açmamaktadır. Manayı önemli derecede etkileyen sadece birkaç okuyuş tespit edilmiştir. Ancak onlar da yine Kur'an'ın ruhuna ters bir mana tevellüd edecek mahiyette değildir. Ayrıca, yerine göre az sayıda da olsa bazı kıraatleri eleştirdiği gözlemlenen Mâtürîdî'nin, Übey kıraatleriyle ilgili böyle bir tenkidine ya da olumsuz tutumuna rastlamadığımızı belirtmemiz gerekir.

Mâtürîdî, Übey kıraatlerine daha ziyade ayetle ilgili bir tevili temellendirme gayesiyle yer vermiştir. Bunlardan az bir kısmının kendi tevili olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca onun, sadece ilgili kıraate işaret etmek amacıyla bir tefsir malzemesi olarak aktardığı Übey kıraati de oldukça fazladır. Bunların önemli bir kısmında hiç yoruma yer vermemekte, bazen ise kısaca kıraati izah etmektedir.

Yine bunlardan bazısında ayetle ilgili diğer kıraat vecihlerini de sıraladığı görülmektedir. Bunların dışında Mâtürîdî, Übey b. Ka'b'a nispet edilen kıraat vecihlerini fikhî bir meseleyi izah etmek, ayetin anlamını genişletmek ya da ayetteki bir kapalılığı gidermek gayesiyle de yer vermektedir. Sonuçta İmam Mâtürîdî, Übey b. Ka'b kıraatine değer vermekte ve ona ait okuyuşları bir tefsir malzemesi olarak aktarıp ayetlerin doğru anlaşılması amacıyla kullanmaktadır.

EK: TE'VİLÂTU'L-KUR'ÂN'DA ÜBEY B. KA'B KIRAATİ

	Sure/Ayet No	Ayet Metni	Übey Kıraati	Te'vîlât Cilt/Sayfa	Kıraate Yer Verme Amacı	Kıraati Nakletme Kahbı	Jeffery'nin Çalışmasıyla Mukayese	Kıraatteki Değişiklik
1	Bakara 2/158	فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا	فلا جناح عليه الا يطوف بهما	1/291	Fikhî ihtilafları izah etmek	واحتجوا بما ذكر في حرف أبي	var	Edat ilavesi
2	Bakara 2/185	فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ	فعدة من أيام أخر متتابعات	1/358	Fikhî ihtilafları izah etmek	وكذلك روي في حرف أبي بن كعب	var	Kelime ilavesi
3	Bakara 2/188	وَتَذَلُّوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ	ولا تذلو بها الى الحكام	1/369	Ayetin iki tevilinden birine delil olarak	وقراءة أبي:	var	Edat ilavesi
4	Bakara 2/226	فَإِنْ قَاتُوا	فان قاتوا فيهن	2/55	Ayetin yorumunu güçlendirmek için	بما روي في قراءة أبي	var: bazıları فيها şeklinde okuduğunu söylemiştir.	Kelime ilavesi
5	Nisâ 4/24	فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً	فما استمتعتم به منهن الى اجل مسمى فآتوهن أجورهن	3/146	Ayetin tevillerinden birine delil olarak	في حرف أبي	var: İbn Abbas ve bazılarına göre İbn Mesud da bu şekilde okumuştur.	Kelime ilavesi
6	Nisâ 4/129	فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ	فتذروها كال مسجونة	4/62	Ayetin yorumunu güçlendirmek için	و في حرف أبي بن كعب	var: كانوا مسجونة şeklinde okuduğunu söylemiştir	Benzer anlamlı başka kelime
7	Nisâ 4/146	إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَأَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ فَأُولَئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ	الا الذين تابوا ثم آمنوا بالله والرسول والكتاب الذي انزل اليه من ربه وما انزل الى النبيين من قبل ثم اخلصوا دينهم لله واعتصموا به	4/89	Farklı okunuşa işaret	و في حرف ابن مسعود رضي الله عنه وأبي	yok	Benzer anlamlı başka kelimeler

			اولئك مع المؤمنين					
8	Nisâ 4/159	إِلَّا لِيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ	الا ليؤمنن به قبل موتهم	4/104	Ayetin tevillerinden birine delil olarak	هي في حرف أبي	var	Zamir değişikliği
9	Nisâ 4/162	يُؤْمِنُونَ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ	يؤمنون بما انزل اليك وما انزل من قبلك المقيميين الصلاة	4/108	Kıraat ve buna bağlı tevil farklılıklarını sıralarken	وكذلك في حرف أبي	var, fakat farklı. والمقيمون diye vermiş. İbn Mesud, el-Cahderi, Enes ve Said b. Cübeyr de böyle okumuş.	Edat esiltme
10	En'âm 6/12	قُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلْ لِلَّهِ	قل لمن ما في السموات والارض قالوا لله	5/20	Ayetin iki tevilinden birine delil olarak	وفي حرف ابن مسعود وأبي بن كعب رضي الله عنهما	yok	Fiil kipinde değişiklik
11	En'âm 6/111	وَحَشْرَنَا عَلَيْهِمْ كُلُّ شَيْءٍ قَبْلًا	وحشرننا عليهم كل شئ قبلا	5/183	Kıraat ve buna bağlı tevil farklılıklarını sıralarken	وفي حرف أبي	var. Fakat farklı. قبلا şeklinde.	Eş anlamlısı
12	En'âm 6/138	وَقَالُوا هَذِهِ أَنْعَامٌ وَحَرَّتْ جِجْرٌ	وقالوا هذه انعام وحرث جرج	5/226	Kıraat farklılıklarını sıralarken	وفي حرف أبي وابن عباس رضي الله عنهما	var. İbn Mesud, İbn Abbas ve diğerleri de böyle okumuş.	Kelimenin harfleri arasında takdim tehir
13	A'râf 7/47	وَإِذَا صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ تَلْقَاءَ أَصْحَابِ النَّارِ قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ	واذا قلبت أبصارهم نحو اصحاب النار قالوا إنا عائدون بك أن تجعلنا ربنا مع القوم الظالمين	5/357	Farklı okunuşa işaret	وفي حرف أبي	var, benziyor ama farklılıklar da var. İbn Miclaz da öyle okumuş	Eş anlamlısı
14	A'râf 7/199	خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ	خذ العفو وامر بالمعروف وانه عن المنكر	6/146	Ayetin iki tevilinden birine delil olarak	وروي في حرف ابن مسعود وأبي	yok	Eş anlamlı+ kelime ilavesi

			وأعرض عن الجاهلين					
15	Tevbe 9/32 (Nûr 24/35)	مَثَلُ نُورِهِ	مثل نور المؤمن	6/349	Ayetin tevillerinden birine delil olarak	و في حرف أبي	Başka bir ayet. Bkz. Nur:35	Zamir yerine isim
16	Tevbe 9/111-112	إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمْ الْجَنَّةَ... (111) الَّذِينَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِيُخَدِّدُوا اللَّهَ (112)	إن الله اشترى من المؤمنين التائبين العابدين الحامدين السائحين الراكعين الساجدين الامرئين بالمعروف والناهيين عن المنكر والقائمين على حدود الله أنفسهم و أموالهم بأن لهم الجنة	6/459	Ayetin iki tevilinden birine delil olarak	وكذلك روي في حرف ابن مسعود و أبي رضي الله عنهما	var. İbn Mesud ve A'meş de öyle okumuş	Ayetler arasında takdim tehir
17	Tevbe 9/123	وَلِيَجِدُوا فِيكُمْ غَافِلَةً	وليجدوا فيكم عليهم غافلة	6/477	Ayetin yorumunu güçlendirmek için	وفي حرف ابن مسعود وأبي	yok	Kelime ilavesi
18	Yûnus 10/71	فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرِّكَاءَكُمْ	فأجمعوا أمركم وادعوا شركاءكم	7/88	Ayetin iki tevilinden birine delil olarak	وكذلك روي في حرف أبي	var ama farklı. Takdim tehirli	Kelime ilavesi
19	Hûd 11/28	أَنْزَلْنَاهُ كُمُوهَا	أنزلناه كموها شطر أنفسنا	7/161	Kıraat ve buna bağlı tevil farklılıklarını sıralarken	وما روي في حرف أبي بن كعب	var. Ufak bir farkla. Başka bir okuyuşa da atıf var	Kelime ilavesi
20	Hûd 11/108	خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءٌ غَيْرٌ مَجْذُوزٍ	خالدین فیها ما دامت السموات والارض عطاء غير مجذوذ	7/241	Ayetin tevillerinden birine delil olarak	و يؤيد هذا ما ذكر في حرف ابن مسعود و أبي /وكذلك ذكر في حرف ابن مسعود و أبي	yok	Kelime noksanlığı

21	Ra'd 13/8	اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنثَىٰ وَمَا تَغِيصُ	الله يعلم ما تحمل كل أنثى وما تغيص	7/394	Ayetin tevillerinden birine delil olarak	و في حرف أبي	var	Benzer anlamlı başka kelime
22	Ra'd 13/16	قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ	قل من رب السموات والارض قالوا الله	7/408	Ayetin tevillerinden birine delil olarak	دليله حرف أبي وابن مسعود وحفصة حيث قرؤوا	var, İbn Mesud da böyle okumuş	Fiil kipinde değişiklik
23	İbrâhîm 14/46	وَإِنْ كَانَ مَكْرَهُمْ لِلْجِبَالِ	وإن كاد مكرهم لتزول منه الجبال	7/521	Kiraat ve buna bağlı tevil farklılıklarını sıralarken	وهو حرف عمر وابن مسعود وأبي وابن عباس رضي الله عنهم	var. Başka çok farklı bir kiraat de yine ona nispet edilmiş.	Kelime değişikliği
24	İsrâ 17/23	وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا	و وصى ربك الا تعبدوا	8/251	Ayetin tevillerinden birine delil olarak	وكذلك ذكر في حرف ابن مسعود وأبي رضي الله عنهما	var ama قصسى şeklinde. İbn Mesud da aynı.	Benzer anlamlı başka kelime
25	Kehf 18/44	هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ	هنالك الولاية الحق لله	9/61	Kiraat ve buna bağlı tevil farklılıklarını sıralarken	على ما ذكر في حرف حفصة وفي حرف أبي	var	Hareke değişikliği + takdim tehir
26	Kehf 18/80	وَأَمَّا الْعَلَامُ فَكَانَ	و أما الغلام فكان كافرا	9/93	Ayetin tevillerinden birine delil olarak	و كذلك ذكر في حرف أبي بن كعب	var, biraz da değişik, sanki daha açık gibi	Kelime ilavesi
27	Kehf 18/80	فَخَبِينَا أَنْ يُرْهَقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا	ف علمنا أن يرهقهما طغيانا وكفرا	9/93	Kendi teviline delil olarak	و كذلك ذكر في حرف أبي	var ama tamamen farklı. فحاف ريك diye var. İbn Mesud da öyle okumuş	Kelime değişikliği
28	Meryem 19/26	إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا	İnbi nâdrtu lillرحمن صوما صمتا	9/132	Ayetin yorumunu güçlendirmek için	وكذلك روي في بعض الحروف وهو في حرف أبي	var. İkinci bir vecih daha veriyor. Enes de aynı okumuş.	Kelime ilavesi
29	Tâhâ 20/15	إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَسَافُ أُنثَىٰ كَادُوا لَهَا	إن الساعة آتية أكاد أخفيها من نفسي	9/185	Ayetin yorumunu güçlendirmek için/ Ayetin manasını anlaşılır kılmak için	و في حرف أبي بن كعب	var. İkinci bir vecih daha var.	Kelime ilavesi

30	Tâhâ 20/96	فَقَبِضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَمْرِ الرَّسُولِ	فقبضت قبضة من أمر فرس الرسول	9/227	Ayetin yorumunu güçlendirmek için	وقد ذكر في حرف أبي	yok	Kelime ilavesi
31	Tâhâ 20/97	فَأَنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَنْ تَقُولَ لَا مَبْسَاسَ	إن لك في الحياة أن لا مساس	9/229	Kıraat farklılıklarını sıralarken	و في حرف أبي بن كعب	yok	Kelime noksanlığı
32	Tâhâ 20/97	وَأَنْظُرُ إِلَى الْهَيْكِ الَّذِي ظَلَّتْ عَلَيْهِ عَاكِفًا لِنَحْرَقَتَهُ ثُمَّ لِنُنْبِغِفَنَّهُ	وانظر كيف يفعل بالهيك الذي ظلت عليه عاكفا لنذبحته ثم لنحرقه	9/230	Farklı okunuşa işaret	وفي حرف ابن مسعود وأبي	var ama ilk kısmı ظلت şeklinde	Kelime ilavesi+hareke değişikliği + kelime değişikliği+ takdim tehir
33	Tâhâ 20/135	فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحَابُ الصَّرَاطِ السَّوِيِّ وَمَنْ اهْتَدَى	فستعلمون من أصحاب الصراط السوي ومن على الهدى	9/253	Farklı okunuşa işaret	وفي حرف ابن مسعود وأبي	yok	Aynı anlamı veren başka bir ifade
34	Enbiyâ 21/3	وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا	وأسروا النجوى الذين كفروا منهم	9/257	Kıraat farklılıklarını sıralarken	وفي حرف ابن مسعود وأبي	yok	Benzer anlamlı başka kelime+ kelime ilavesi
35	Enbiyâ 21/7	وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ	و ما أرسلنا قبله إلا رجالا نوحى إليهم	9/260	Kıraat ve buna bağlı tevil farklılıklarını sıralarken	وفي حرف ابن مسعود وأبي	yok	Zamir değişikliği
36	Enbiyâ 21/22	لَوْ كَانَ فِيهِمَا الِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا	لو كان فيهم آلهة غير الله لفسدن	9/269	Farklı okunuşa işaret	وفي حرف ابن مسعود وأبي و حفصة	yok	Zamir değişikliği+eş anlamlı+fiil çekiminde değişiklik
37	Enbiyâ 21/77	وَتَصْرَتَاهُ مِنْ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا	و نصرناه على القوم الذين كذبوا بآياتنا	9/304	Kıraat ve buna bağlı tevil farklılıklarını sıralarken	و في حرف أبي بن كعب	var	Harf-i cer değişikliği
38	Hacc 22/78	هُوَ اجْتَبَيْكُمْ وَمَا جَعَلْ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ وَلَهُ آيَاتُكُمْ لِيُرْجِمَ هُوَ سَمِيْعٌ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلِ وَفِي	هو اجتباكم و سماكم المسلمين من قبل و في هذا	9/420	Ayetin tevillerinden birine delil olarak	وفي حرف ابن مسعود وأبي	yok	Takdim-tehir
39	Mü'minûn 23/37	إِنَّ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا	إن هي إلا حياتنا الدنيا نحيا و نموت	10/28	Ayetin yeni başka bir yorumuna dikkat çekmek için	وفي حرف ابن مسعود وأبي	var, ibn Mesud gibi.	Takdim tehir

			وما نحن بمبعوثين					
40	Mü'minûn 23/53	فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُرًا	و قطعوا الزبر بينهم	10/36	Farklı okunuşa işaret	وفي حرف ابن مسعود وأبي	yok	Fiil kalıbında değişiklik+ takdim tehir
41	Nûr 24/35	مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ	مثل نور المؤمن كمشكاة	10/164	Ayetin tevillerinden birine delil olarak/ mübhemini beyanı	و على ذلك روي في حرف أبي بن كعب أنه قرأ	var, üç farklı varyant daha veriyor.	Zamir yerine isim
42	Nûr 24/52	فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ	فألتك هم المؤمنون	10/190	Farklı okunuşa işaret	وفي حرف ابن مسعود وأبي و حفصة	yok	Benzer anlamlı başka kelime
43	Nûr 24/57	لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ	إحسب الذين كفروا أن يعجزوا الله في السموات و الارض	10/194	Farklı okunuşa işaret	وفي حرف ابن مسعود وأبي و حفصة	yok	Fiil kipinde değişiklik+eş anamlı başka ifade+kelime ilavesi+edat eksikliği
44	Şuarâ 26/91	وَبَرَزَتِ الْحَاجِمَةُ لِلْغَاوِينَ	و قرئت الحجيم للضالين	10/310	Farklı okunuşa işaret	وفي حرف ابن مسعود رضي الله عنه وأبي	var ama ازلفت diye. İbn Mesud ve İbn Abbas aynı.	Eş anlamlı başka kelime
45	Şuarâ 26/208	وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرِيَةٍ إِلَّا بِذُنُوبٍ مُنْدُرُونَ	وما أهلكنا من قرية إلا بذنوب أهلها	10/342	Farklı okunuşa işaret	وفي مصحف أبي	yok	Manayı değiştiren başka kelimeler
46	Neml 27/8	فَلَمَّا جَاءَهَا نُودِيَ أَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا	فلما جاءها نودي أن بوركت النار ومن حولها	10/359	Ayetin yeni başka bir yorumuna dikkat çekmek için	أو أن يكون التأويل منصرفا إلى ما ذكر في حرف ابن مسعود وأبي	var, başka bir vecih de var	fiil çekiminde değişiklik+ kelime eksikliği
47	Neml 27/22	فَمَكَتْ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ أَخْطَأْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ	فمكت غير بعيد فقال أخطت بما لم تحط به أنت ولا أحد من جنودك أي بلغت ما لم تبلغ أنت أو علمت ما لم تعلم أنت ولا أحد من جنودك	10/374	Farklı okunuşa işaret	و في حرف أبي	yok. Ayetle ilgili başka bir kıraat var.	Tefsir olduğu anlaşılan ilave kelimeler

48	Neml 27/25	أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ	ألا تسجدوا لله	10/377	Kıraat ve buna bağlı tevîl farklılıklarını sıralarken	و في حرف أبي	var ama tamamen farklı.	Fiil çekiminde değişiklik
49	Kasas 28/10	إِنْ كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِ لَوْلَا أَنْ رَبَطْنَا عَلَى قَلْبِهَا	إن كادت لتشعر به لولا أن ربطنا على قلبها	11/15	Farklı okunuşa işaret	و في حرف ابن مسعود وأبي و حفصة	yok	Eş anlamlı başka kelime
50	Ankebût 29/45	إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ	إن الصلاة تأمر بالمعروف وتنهى عن الفحشاء والمنكر	11/128	Farklı okunuşa işaret	و ذكر في حرف ابن مسعود وأبي و حفصة	yok	Kelime ilavesi
51	Ahzâb 33/6	الَّتِي أُولَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجَهُ أُمَّهَاتُهُمْ	النبي أولى بالمؤمنين من أنفسهم وهو أب لهم و أزواجه أمهاتهم	11/306	Ayetin yeni başka bir yorumuna dikkat çekmek için	و ذكر في بعض الحروف وهو (....) حرف أبي وابن مسعود وابن عباس رضي الله عنهم	var, ikinci bir vecih de var.	Kelime ilavesi
52	Ahzâb 33/23	وَمَنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا	ومنهم من ينتظر ومنهم من بدل تديلا	11/326	Farklı okunuşa işaret	و في حرف أبي	yok	Manayı değiştiren başka kelimeler
53	Ahzâb 33/72	فَأَيُّنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا	فأين أي فلم يطقنها	11/396	Ayetin tevillerinden birine delil olarak	و في حرف أبي و ابن مسعود و حفصة	yok	Tefsir olduğu anlaşılan ilave kelimeler
54	Yâsîn 36/50	فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً	فلا يستطيعون وصية	12/92	Ayetin yorumunu güçlendirmek için	و كذلك ذكر في حرف حفصة و أبي	yok	Eş anlamlı başka kelime aynı kökten
55	Yâsîn 36/58	سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ	سلاما قولاً من رب رحيم	12/98	Farklı okunuşa işaret	و في حرف أبي و ابن مسعود	var, ibn Mesud aynı	Hareke değişikliği
56	Zümer 39/7	وَأَنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ	وإن تشكروا يرض عنكم	12/305	Farklı okunuşa işaret	و كذلك ذكر هذا في حرف أبي و حفصة	yok	Zamir eksikliği+ -harfi cer değişikliği
57	Zümer 39/63	لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ	له مقاليد السموات والارض أي له ملك السموات والارض	12/364	Kendi teviline delil olarak+ yorum zenginliği +ayetteki kapalılığı gidermek için	و في حرف ابن مسعود وأبي رضي الله عنهما	yok	Tefsir olduğu anlaşılan ilave kelimeler

58	Fussilet 41/22-23	وَلَكِنَّ ظَنَنْتُمْ أَنَّ اللَّهَ لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ . وَذَلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَزْدِيكُمْ	ولكن زعمتم أن الله لا يعلم كثيرا مما تعملون. فذلكم زعمكم الذي زعمتم بربكم أرداكم	13/125	Kıraat farklılıklarını sıralarken	و في حرف أبي و ابن مسعود رضي الله عنهما	yok	Eş anlamlısı
59	Şûrâ 42/2	حَمَّ عَسَقٍ	حم سق	13/160	Ayetin tevillerinden birine delil olarak	وكذلك ذكر في حرف ابن مسعود وأبي رضي الله عنهما	yok	Harf eksikliği (huruf-ı mukattaa)
60	Muhammed 47/33	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَلَا تُبْطِلُوا أَعْمَالَكُمْ	يا ايها الذين آمنوا أطيعوا الله ورسوله ولا تبطلوا إيمانكم	13/414	Farklı okunuşa işaret	و في حرف أبي رضي الله عنه	yok	Manayı değiştiren başka kelimeler
61	Hadîd 57/18	إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا	إن المتصدقين والمصدقات وأقروضوا الله قرضا حسنا	14/354	Ayetin tevillerinden birine delil olarak	يؤيد ذلك ما ذكر في حرف أبي بن كعب رضي الله عنه	var	Harf ilavesi (çekim farkı- aynı anlam)
62	Cum'a 62/9	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ	يا ايها الذين آمنوا إذا نودي للصلاة من يوم الجمعة فامضوا إلى ذكر الله	15/159	Kendi teviline delil olarak	وكذلك روي عن عمر وابن مسعود وأبي وابن الزبير رضي الله عنهم	var, İbn Mesud gibi.	Eş anlamlı
63	İnsân 76/31	يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ	يختص برحمته من يشاء	16/334	Kendi teviline delil olarak	وفي حرف ابن مسعود و أبي و حفصة رضي الله عنهم	yok	Eş anlamlı başka kelimeler
64	Alak 96/4	الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ	الذي علم الخط بالقلم	17/270	Ayetin yorumunu güçlendirmek için	وكذا ذكر في حرف ابن مسعود وأبي و حفصة رضي الله عنهم	yok	Kelime ilavesi
65	Beyyine 98/1	لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ	ما كان الذين أشركوا من أهل الكتاب والمشركين	17/284	Ayetin tevillerinden birine delil olarak	و في حرف أبي	var, ikinci bir vecih de var.	Eş ve benzer anlamli başka kelimeler

66	Beyyine 98/5	وَأُولَئِكَ دِينُ الْقِيَمَةِ	ذلك الدين القيم	17/289	Kendi teviline delil olarak	وفي حرف أبي	yok	İsim tamlaması yerine sıfat tamlaması
67	Mâûn 107/1	أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالذِّبِّ	أرأيتك الذي يكذب بالدين	17/343	Kıraat farklılıklarını sıralarken	وفي حرف ابن مسعود رضي الله عنه وكذلك في حرف أبي رضي الله تعالى عنه	var	Zamir ilavesi
68	Mâûn 107/5	الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ	الذين هم عن صلاتهم لاهون	17/343	Kıraat farklılıklarını sıralarken	وفي حرف ابن مسعود رضي الله عنه وكذلك في حرف أبي رضي الله تعالى عنه	yok	Benzer anlamlı başka kelime

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvut-Adil Mürşid vd. 50 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Akkuş, Murat- Fıtyan, Abdülsemam. "Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî'nin "Urcûze fî Vakfı Hamza" Adlı Risâlesi ve Tahlili". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Nisan/April 2021), 322-354.
- Akkuş, Murat. "Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn Âşûr Örneği)". *Mütefekkir* 2/3 (Haziran, 2015), 151-176.
- Albayrak, Halis. "Kıraat Sorunu". *Dini Araştırmalar* 4/11 (Eylül-Aralık 2001), 19-34.
- Birişik, Abdulhamit. "Kıraat". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (Erişim 21 Kasım 2023). <https://islamansiklopedisi.org.tr/kıraat--ilim>
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Mustafa Dîb el-Buğa. 7 cilt. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr-Dâru Yemâme, 5. Basım, 1414/1993.
- Bulgurcu, Kahraman. "Übey b. Kâ'b'ın Kıraat ve Hadis İlmindeki Yeri". *Amasya İlahiyat Dergisi* 20 (Haziran 2023), 111-142.
- Câhız, Amr b. Bahr el-Kinânî. *el-Usmâniyye*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1411/1991.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnâvut-Muhammed Kâmil Karabelli. 7 cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Ebû Şâme Şihâbüddîn Abdurrahman b. İsmail. *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ ulûmin tetealleku bi'l-kitâbi'l-azîz*. thk. Tayyar Altıkulaç. Beyrut: Dâru Sâdır, 1395/1975.
- Güneş, Arif. *Kur'an-ı Kerim' in Okunmasında Harf-Kıraat-Yazı Kavramı ve İlişkileri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992.
- Hayyânî, Üsâme Abdülvehhâb Hamd. "el-Kırââtü'l-Kur'âniyye fî Tefsîri Te'vilâtu Ehli's-Sünne li'l-İmâm Ebî Mansûr el-Mâtürîdî". *Mecelletü'd-Dirâsâti't-Terbeviyye ve'l-İlmiyye* 3/11 (Nisan 2018), 93-117.
- İbn Ebî Dâvûd, Abdullah. *Kitâbü'l-mesâhif*. çev. Abdülkadir Karakuş. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2018.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud-Ali Muhammed Muavviz. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 2 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim Cemaleddin. *Lisânü'l-Arab*. 15 cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.
- İbn Sa'd, Muhammed ez-Zühri. *et-Tabakâtü'l-Kebîr*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001.
- İbnü'l-Cezerî, Şemseddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *Müncidü'l-mukriîn ve mürşidü't-tâlibîn*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999.
- İbnü'l-Cezerî, Şemseddin Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fî'l-kırâati'l-aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Şemseddin Muhammed b. Muhammed. *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*. 3 cilt. Mısır: Mektebetü İbn Teymiyye, 1351.
- İbnü'l-Cezerî, Şemseddin Muhammed b. Muhammed. *Kitâbü's-seb'a fî'l-kırâât*. thk. Şevki Dayf. Mısır: Dâru'l-Maârif, 3. Basım, 1400.

- Jeffery, Arthur. "Ubey b. Ka'b Mushafı I (1-22. Sureler)". çev. Alpaslan Sarı-M. Kemal Atik. KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi 13 (2009), 161-194.
- Jeffery, Arthur. "Ubey b. Ka'b Mushafı II (23-114. Sureler)". çev. Alpaslan Sarı-M. Kemal Atik. KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi 14 (2009), 123-153.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtir Kıraatlerin Yorum Farklılıklarına Etkisi*. İstanbul: MÜİFVY, 1996.
- Karataş, Şuayip. *İmam Ya'Kûb Kıraatinin Özellikleri ve Delilleri*. Ankara: Sonçağ Akademi Yay., 2021.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî el-Hanefî. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk., Ahmet Vanlıoğlu-Bekir Topaloğlu. 17 cilt. İstanbul: Dâru'l-mîzân, 2005.
- Mekkî b. Ebî Tâlib. *el-İbâne an me'ânî'l-kırâât*. thk. Abdülfettah İsmail Şelebî. Kahire: Dâru Nehda, ts.
- Muhammed Khyzer Bin Dost-Munir Ahmed. "Kur'ân-ı Kerîm'in İstatiksel Görünümü ve Mekkî-Medenî Sûreler Arasındaki Simetri". çev. Mustafa Şentürk. Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 4/1 (2009), 26-43.
- Müslim b. Haccâc Ebu'l-Hüseyn. *es-Sâhîh*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 5 cilt. Kahire: Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî, 1374/1955.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. 8 cilt. Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1348/1930.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb. *Fedâilü's-sahâbe*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405.
- Önder, Muharrem. "Şaz Kıraatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri". İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 13 (2009), 163-194.
- Özdeş, Talip. *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı*. İstanbul; İnsan Yay., 2003.
- Sağlam, Mustafa. "Te'vîlâtü'l Kur'ân'da Kıraat Farklılıkları ve Yorumuna Etkisi". UMDE: Dini Tetkikler Dergisi 3/2 (2020), 223-245.
- Satybaldiev, Aitmyrza. "Mâtürîdî'nin İbn Mes'ûd Kırâatine Yaklaşımı". İlahiyat Araştırmaları Dergisi 14 (Aralık 2020), 103-122.
- Satybaldiev, Aitmyrza. *Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ın'da Kıraat*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Saylan, Nesrişah. "Hz. Hafsa'ya Nispet Edilen Kıraat Vecihlerinin Mâtürîdî Tefsiri Bağlamında İncelenmesi". Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi 20/1 (2020), 397-420.
- Saylan, Nesrişah. "Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinde Kıraatlere Yaklaşımının İncelenmesi". Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Reisiği Yıllığı] 55/3 (2019), 863-891.
- Süyûtî, Celâleddin. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. 2 cilt. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1416/1996.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris. *el-Ümm*. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Baskı, 1403/1983.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. *es-Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. 5 cilt. Kahire: Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1395/1975.
- Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Marifetu'l-kurrâi'l-kibâr ala't-tabakâti ve'l-a'sâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.
- Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvût vd. 25 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Baskı, 1405/1985.
- Zekiyyuddîn Şa'bân. *İslam Hukuk İlminin Esasları (Uşûlu'l-fikih)*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: TDV Yay., 1999.

Zerkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Fevvez Ahmed Zümerli. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1417/1996.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedreddin Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 4 cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1376/1957.